

વાંચીને વસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો.

હિન્દીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	૨-૮-૦
પુરુષાર્થની પ્રતિભાઓ	૧-૧૨-૦
ગોદ (સીયારામ શરણુચંદ્રની નવલકથા)	૧-૮-૦
મહારાજ્યોની પુલકાક્રિત (કુંગરશી સંપદ)	૨-૦-૦
અતીથ ગોગો (સત્યકામ)	૧-૪-૦
શ્રીઓનું આગેજ્ય (કુંગરશી સંપદ)	૧-૦-૦
વિશ્વ સાહિત્યની વાર્તાઓ (ભોળીલાલ ગાંધી)	૩-૦-૦
લગ્ન સાધના (સોપાન)	૨-૮-૦
લગ્ન એક સમસ્યા ,,	૨-૦-૦
શોધને અતે	૨-૮-૦
મસ્ત ફકીરના હાસ્ય છાંટણા	૨-૦-૦
મસ્ત ફકીરનો હાસ્ય વિલાસ	૩-૦-૦
સુદાસિની	૧-૦-૦
દેવદાસી	૧-૦-૦
મારા વિના નદિ ચાલે	૧-૦-૦
દશમી	૦-૧૨-૦
બળવાખોર પિતાની તસ્વીર	૨-૮-૦
લયલાના પત્રો	૨-૦-૦
વિરાટ બગે છે ત્યારે (યુલુવંતરાય આચાર્ય)	૨-૮-૦
કથા હાસ્ય	૨-૮-૦
કથા કલાપ	૨-૮-૦
કથા કલગી	૨-૮-૦
નેચર કથોર	૨-૦-૦
હડીલાં દહોમાં કુદરતી ઉપચારો	૧-૮-૦
ભયંકર ભૂજંગ	૧-૮-૦
માયાની પુતળીઓ	૧-૪-૦
પારસમણી અને હૃદય તેજ (Will Power)	૨-૮-૦
ચલે પોલાંડ (ઉમાશંકર ભેષી)	૧-૦-૦
પોલાંડનો તારણદાર	૧-૦-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૪૧૪૭ કિંમત ૨-૮-૦

ગ્રંથનામ દિશા ૨૦

વર્ગીક ૬ : ૩

જીવનના ઝંઝાવતોનો અચળતાથી સામનો કરનાર,
રસિક ગ્રામ્ય યુગલની જીવનરૂપશીલ હૃદયવિદારક ઉત્તમ
કથા

દેશવટો

[દ્વિતીય ખંડ]

: લેખક :

ભારદ્વાજ

: પ્રકાશક :

સી. શાંતિલાલની કંપની

બુકસેલર્સ : : પબ્લિશર્સ
૮૬, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ, ૨.

: પ્રકાશક :

શાંતિલાલ લક્ષ્મીસંકર પંચોલી
સી. શાંતિલાલની કંપની
૮૬, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.

૬-૩૬
ગુજરાત વિધાપીઠ પ્રથાગ્રા
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૪૧૪૭

કિંમત રૂ. અઢી

: મુદ્રક :

રામદાસ ઇ. પટેલ
૨૪ની પ્રિન્ટરી
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ ૨

પ્ર૦સ્તાવ૦ના

હિન્દુસ્તાન ગામડાંઓનો દેશ : ખેતી પર એનો આધાર : ખેડૂતો એની કરેડરજી. એ ગામડાં, એમાં વસતા ખેડૂતો અને એમની ખેતી-એ તમામની આગે દુર્દશા છે. ખેડૂતો પ્રાયઃ નિર્ધન અને નિરક્ષર હોઈ ગળા સુધી દેવામાં ફોલા હોય છે. શાહુકારો અને સત્તાનો અનર્થ કરતા નોકરોની લીંસ વચ્ચે ખેડૂતોના કેવા હાલહવાલ થાય છે અને ધર્મને નામે ધત્તીંગ ચલાવનારા ઊજળા ડગો તેમની દુર્દશામાં કેવું ઉમેરણુ કરે છે એ આ નવલકથાના પાત્રોની મૂંગી વેદનાઓ કહી આપશે.

દેવો અને મોંઘી હિંદના કંગાળ માનવીઓના પ્રતિનિધિઓ છે. એમની વિટંબના તે સારાયે હિંદનો ધરધરનો ઇતિહાસ છે.

આપણા ગામડાના ખેડૂતધરમાં બનતા બનાવો ને પ્રસંગોની સાચી વાર્તા વાંચતા હોઈએ તેવું આ નવલકથા વાંચતાં જણાય છે.

કથાનું હાર્દ ઉકેલવા વાચકોને જ આગ્રહ કરું છું.

ગુજર વાચકો અગાઉનાં મારાં પુસ્તકોની જેમ આ નવલકથાને પણ સત્કારે એમ ઇચ્છું છું.

—લેખક.

અમારાં પ્રકાશનો તથા સોલ એજન્સીનાં પુસ્તકો.

સુરમા	૩	નૂતન કામવિજ્ઞાન	૫	ધરિત્રી	૨
વિશ્વયુધ્ધને પગલે પગલે ૨૥		લગ્નસાધના	૨૥	વિશાલખા	૨
દેશવટો ૧-૨	૬	લગ્ન એક સમસ્યા	૨	વિમાતા	૩
વિશ્વ સાહિત્યની		સંતાન સર્જન પછી	૩	અદ્રશ્ય માનવી	૩
વાર્તાઓ ૩		પરણ્યા પછી ૧-૨-૩	૬૥	મશતફીરનો હાથ-	
મહારાજ્યોની યુધ્ધશક્તિ ૨		મધુરજની	૧૥	વિલાસ ૩	
હિન્દીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ ૨૥		પ્રેમો પ્રચાર અને		મશતફીરના હાથમાં ટણા ૩	
ગોઠ ૧૥		આસનો ૨		નગીરદાર : વિક્તેલી	
પુરુષાર્થની પ્રતિભાઓ ૧૥		મારા વિના નહિ ચાલે ૧		ગાય ૧	
સમાજવાદ ૨		બ્રહ્મચર્ય મિમાંસા ૩૥		ધૃત્યની આગ ૧	
વૈજ્ઞાનિક સમાજવાદ ૨		પરણ્યા પહેલાં ૨		ધોડશી ૧	
મહોત્પત્તને માંડવે ૧		લગ્ન ધર્મ કે કરાર ૧૥		સંસાર વિશ્લેષ ૧	
સોવિયેટ ભૂમિમાં ૦૥		ભત્તીય રોગો ૧		ટૂટેલાં બંધન ૦૥	
શોધને અંતે ૨૥		સીઓનું આરોગ્ય ૧		અધુનું અંગ ૦૥	
પારિલાલિક જ્ઞાનકોશ ૩		હઠીલાં દર્દીમાં		રાસચંદ્રિકા ૦૥	
આઝાદીની ચક્ષુબાલા ૦૥		કુદરતી ઉપચારો ૧૥		મહિલા ગરબાવળી ૦૥	
૧૯૪૩ નાં પગરણ ૦૥		ઉપવાસ કેમ અને		રાસચંદ્ર ૦૥	
પ્રજ્ઞાતના રંગ ૨		ક્યારે ૧		આલબેલ ૧૥	
શૃંગાર ત્રિવેણી ૧		શરીર રચનાનું રહસ્ય ૧		સુકલ ૧	
મત્સરચંધા ને ગાંગેય ૧૥		કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનું		મદનમોહના(શામળલક્ષ) ૧	
કારાવાસની કહાણી ૧		જીવન કવન ૨૥		લાલમાટીનો રસ્તો ૨૥	
રણજીતરામના નિબંધો ૧૥				નારી ૨	
દ્રવ્યોત્પત્તિ શતક ૧૦		હું ને મારી બા ૦૥		નિરૂપમા ૨	
કુલલક્ષ્મી કમલા ૧		નેચર ક્યોર ૨		ગૃહત્યાગ ૨	
ભારતમાં અંગ્રેજ રાજ્ય		સાસુજી ૧૥		સુકતપંખી ૨૥	
લા. ૧-૨ ૧૦		જગન્મોહિની અને		કોરી કિતાબ ૧૥	
પલટાતી તરવીરો ૧		નટરાજ ૨૥		નિવેદિતા ૧-૨ ૩૥	
હિંદ વિશ્વયુધ્ધના				ત્રિભેદો ૧૥	
વમજમાં ૧૥		સુહાસિની ૧		જીવન ચક્ર ૧	
પ્રાયશ્ચિત ૧-૨ ૫		દેવદાસી ૧		ભરમાંગના ૨	
સંજીવની ૨૥		દશમી ૦૥		કોણુ યુનેગાર ૧	
મંગળ મૂર્તિ ૨		મમતા ૨		ભગવા નેત્રો ૧	
જગતા રેન્જે ૧-૨ ૪૥		રાજરાણી ૨		વિરાટનો ઝંખો ૨	
અંતરની વ્યથા ૨		વિકાસ ૩		રૂપરાણી ૩	
ઝાંઝવાના જળ ૧		વિજેતા ૧૥		કાંતિની ઝાલરી ૩	
અખંડ જ્યોત ૨		બિન્દુ ૧૥		નયના ૩	
તણુ પગલાં ૩				ગામધણી ૨	
				વિશ્વ દર્શન ૫	

સી. શાંતિલાલની કું.

લુકસેલર્સ : પબ્લિશર્સ
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

દેશવટો

[દ્વિતીય ખંડ]

દેવો બાવા ઉપર સિંહની માફક તૂટી પડ્યો તે જોઈને એકાએક તો બધા ગભરાઈ ગયા.

‘આ જોયું? જોયું?’

દેવાના ચૂકાચી વાગેલા માર ઉપર હાથ પંપાળતો બાવો ઉભા રહેલાઓની સામે જોઈને તેમની દયા યાચવા લાગ્યો.

બાવાના મોંઢામાંથી લોહી વહેતું હતું, તેના બે દાંત નીકળી પડવાની અણી ઉપર આવી ગયા હતા.

દેવો વીકર્યો હતો. એણે પ્રાણુની પરવા છોડી હતી. તેણે મંદિરમાં જોયેલું દ્રશ્ય અત્યારે એની નજર સામે તરવરતું હતું અને તેથી તેની આંખ ફાટી ગઈ હતી.

‘જોલ, સાળા બદમાસ.’

દેવાએ સિંહગર્જના કરી. ગોદાવરી જેવી ભલી બાઈની

દીન દશાનો લાલ લઈને તેના શિયળ ઉપર હુમલો કરવામાં વું
કાને લીધે નિષ્ફળ નિવડ્યો હતો.

દેવો ફરીથી સાધુ ઉપર ધસ્યો.

ગોદાવરીનો એ સગો દેવાનો એ દેખાવ એમને જ ગભ-
રાઈ ગયો.

‘અહીં બોલવા જવામાં માલ નથી.’ તેણે મનમાં જ
માંઠ વાળી.

પણ ગામના બીજા માણસોએ તે વખતે વચ્ચે પડવાનું
વાજબી માન્યું.

એ ત્રણ તગડા જેવા માણસો બોલી ઊઠ્યા:

‘અલ્યા એ, આવા સાધુની સામે આમ હાથ શાનો
ઉપાડે છે ?’

અને એમને બોલતાં સાંભળીને ભેગી થયેલી ફટલીક
સ્ત્રીઓમાં પણ કાગારોળ થઈ રહી :

‘જ મારા ભાઈ, આવા પવીતર બાવા ઉપર તે આમ હાથ
ઉપાડતો હશે ?’

‘કાણુ છે રડ્યો ?’

‘બલા બણે બાઈ, આ ગોદાવરી, તે ગામને સુએ રહેવા
નહીં દે.’

‘એના ધંધા જ એવા છે જો.’

‘રડ્યો બાવાને મારે છે તે હાથમાં કાંટા ઉગશે, કાંટા.’

‘આટલા બધા ઉભા છે છતાં કોઈ બોલતું એ નથી, આ શો ગજબ ?’

સ્રીઓના આવા કાલાહલથી બે ત્રણ માણસને પાણી ચડ્યું.

દેવો મામલો સમજી ગયો.

પાછળ જ એની ડાંગ પડી હતી. તે ત્વરિત ગતિએ પાછો હટ્યો, અને કડીયાળી ડાંગને હાથમાં લઈ, સાવધાન ચાલ્યો ગયો.

એટલામાં તો તેની ઉપર બે ત્રણ માણસો ધસ્યા.

‘એ...જીવતા જવું હોય તો એટલે જ રહેજો. આ એક ઘાએ પુરા ન કરે’ તો બાણુજી કે જાણુતીએ પથરો વીંઢાળ્યો હતો.’

એમ કહેતાં જ દેવાએ લાકડીને બે હાથ ભરીને તોળી.

અને મરણુને સામે આવેલું જોતાં જ તેની સામે ધસેલા શુરવીરોના હાંબ ગગડવા લાગ્યા.

‘પારકી પંચાતમાં આપણે જીવનું જોખમ શીદ ખેડવું ?’

એવા વિચારથી તેમનું આગળ ધસવું અટક્યું.

દેવાની ચક્રાર આંખ એ પામી ગઈ. તેણે તે તકનો લાભ લીધો.

‘તમે બધા જાણતા નથી. હું આ બાવાના પરાક્રમ હમણાં જ જોઈને આવું છું. આજે જો હું ઓચિંતો મંદિરમાં જઈ ચઢ્યો ન હોત તો અત્યાર પહેલાં આ બાઈ ભ્રષ્ટ થઈ ચૂકી હોત. તમારા જ ગામને ઝાંપે, તમારા જ દેવના મંદિરમાં,

તમે જેને પવિત્ર માનીને પોષી રહ્યા છો, તે પાપી, તમારા ગામની એક સ્ત્રીને, તમારા દેવની હાજરીમાં જ ભ્રષ્ટ કરત એ શું તમને ગમે છે ?—ઓલો !’

દેવાએ ધગધગતા અંગારા જેવાં વચનો ગામલોકની સામે ફેંક્યાં.

તે વખતે એની આંખમાંથી નીકળતી રોશનીથી બાવાનું રોમે રોમ સળગી રહ્યું હતું.

તેની સામે કાંઈ બોલી શક્યું નહીં. અનેક આંખો તે વખતે બાવા તરફ શંકાશીલ ભાવે ટીંગાઈ રહી.

બાવાને આખું ગામ પવિત્ર માની રહ્યું હતું અને જેને લોકો પવિત્ર માનતા હોય, તે ભગવા કપડાના આચ્છાદન નીચે ગમે તેટલાં ભયંકર અપવિત્ર કામ કરે તો પણ—અને તેનાં એ કુકર્મોની વાત ખુદ ઇશ્વર આવીને કહે તો પણ—અંધશ્રદ્ધાળુ લોકો તે માનવાની ના પાડે છે.

એજ મનોદશા દેવપરાના લોકોની અત્યારે હતી.

એકાદ એ વિપલ કેટલાક માણસને એ અજાણ્યા ભયંકર માણસની વાત ખરી લાગી : પણ ખીજીજ પળે તેમના મનમાંથી અંધશ્રદ્ધા ઉપર તરી આવવા લાગી :

‘ખોટો છે, કાણ બાણે કે એ કાણ હશે ?’

‘અને શું બાવાજીને આટલા બધાં વરસોથી આપણે ઓળખાતા નથી ?’

‘જે એટલો મોટો સતો છે તો એ એકલી ગોદાવરીના દોરજ શું કામ આવ્યો છે ?’

‘અને ગોદાવરીબાઈનાં લખખણુ જે સારાં હોય તો એનો વરજ શું કામ તગડી મૂકે ?’

બાવો આટલા વખતમાં સંજોગ માપી ગયો. એના દિલમાં પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા બેઠી કે આટલા બધાઓની વચ્ચે દેવો એને કશું કરી શકવાનો નથી.

એટલે ગામલોકોની મમતા ખેંચવાના ઉદ્દેશથી શાંત, ગંભીરભાવે તે બોલ્યો.

‘જેયું ! જેયું ! હરહરહર ! કેવો ભયંકર આક્ષેપ ? તમે બધાં આ બનકીદાસને નથી જાણતાં ? કેટલાં બધાં વરસોથી દેવપરાના લોટેશ્વરમાં હું રહું છું ? તેમ છતાં તમારામાંથી કોઈ કદિ જે જાણી કે જોઈ ન શકયું, તે જાણવાનો દાવો આ માણસ કરે છે. કેવો માણસ છે - ભગવાન એનું ભણું કરે.’ અને જાણુ પ્રભુની પાસે દેવાને સારૂ દયા પ્રાર્થિતો હોય તેવો ભાવ તેણે ધારણુ કર્યો.

‘ખરું છે, ખરું છે. આ કોઈ હરામખોર છે.’

મુખીએ બાવાજીની વહાર કરી.

‘એને મારી પાસેથી પૈસા જોઈતા હતા. બિચારો, સાધુ પાસે પૈસા ક્યાંથી ? ભગવાન એનું ભણું કરે.’ બાવાએ ચોખ્ખ તક સાધીને વધુ તીર ફેંકયું.

‘એજ લુચ્ચો છે. ગોદાવરીની સાથે એને બાવાજીએ જોયો, એ બાવાજીનો ગુન્હો!’ ગોદાવરીના સગાએ દાંત કચકચાવીને દૂર ઉભે ઉભે કહ્યું.

‘હડહડતું જુકું’ ગોદાવરી ચીસ પાડી ઊઠી.

‘તારે લીધે જ બાવાજી જેવા બાવાને આવાં દુઃખ ખમવાં પડ્યાં.’ એક ઘરડી બાઈએ હાથ લાંબા દૂંકા કરતાં કહ્યું.

અને તે પછી તો ગોદાવરીની ઉપર ટીકાઓની ઝડીમાર જ શરૂ થઈ.

પણ દેવો તેની વહારે ચઢ્યો.

‘તમે બધા માનવાને તૈયાર નથી એમજને?—અને તેથી આ નિર્દોષ બાઈ ઉપર તમે નાહકનો આક્ષેપ કરો છો?’ ટોળા સામે જોઈને દેવાએ કહ્યું.

કાઈ બોલ્યું નહીં.

‘હું અજણ્યો છું એ મારો ગુન્હો છે એમ માનતા હો તો ભલે, પણ અજણ્યાપણું એ મારો બચાવ પણ છે, જો તમે માની શકો તો હું મારી જીંદગીના સોગન બાઈને કહું છું કે, દેવપરાયી અજણ્યો રાતવાસો ગામના મંદિરમાં ગયો ત્યાં મેં આ ભામટા જોગટાને.....’

‘એ, એ, સાચવીને બોલ.’ એ ચાર અવાજો ઊઠ્યા.

‘લલા માણસ મોં સંભાળીને વાત કર.’ મુખીએ જરાક ઉતાવળે અવાજે કહ્યું.

‘બાવાજીને માટે ગમે તેમ બોલીશ તો મોઢું ભાંગી જશે.’ બાવાજીનો એક ભક્ત માયું ધૂણાવી બોલી ઊઠ્યો.

‘તમને આવા પાપીનો બચાવ કરવાનું સ્વએ છે? આ બાવો નથી પણ ઢોંગી છે. સાધુ નથી પણ શયતાન છે...’

‘એઇ....’

બાવાનો બચાવ કરનાર જુમ પાડતો આગળ વધ્યો :
‘સાળા, વધારે પડતું બોલે છે કે !’

દેખાતી રીતેજ તે દેવા ઉપર ધસ્યો; અને પછી તો એની વાંસે બે ત્રણ બીજઓ પણ આગળ આવ્યા.

મામલો બગડ્યો.

દેવા સમજી ગયો કે તેની સ્થિતિ ગંભીર થઇ પડે તેમ છે.

‘પહેલો મારે તે કદી ન હારે, એ વાત ભૂલ્યો તો મુઓ સમજજો.’ દેવાએ મનમાંજ વિચાર કર્યો, અને મજબૂત હાથે ડાંગ ઉચકી, દાંત કચકચાવતો ત્રાડ મારતો તે બરાડ્યો.

‘ખબરદાર આગળ આવ્યા તો !’

પણ આ વખતે આવનારા તેનાથી ગભરાય તેમ નહોતા.

‘અલ્યા જોઇ શું રહ્યા છો ?’

આગળ આવનારાએ જુમ મારતા બાવાજીના હાથમાંથી ઘાકા લીધા.

ત્યાં તો 'ધડુમ' કરતી દેવાની ડાંગ એના માથા ઉપર પડી, અને ધબ્બ કરતો તે ઉથલી પડ્યો.

તેના માથામાં ચીરાડો પડ્યો અને અંદરથી લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી.

ચારે પાસ ગભરાટ, અકળાટ અને કાલાહલ થઈ રહ્યો.

ઘેરાંઓ અને બીકાણુ પુરૂષો આમ તેમ દોડાદોડ કરવા લાગ્યાં.

દેવાની આંખ તો ફાટીજ હતી.

વીજળીની માફક ડાંગ ધુમાવતો તે આગળ ધસ્યો;

એનારાઓને કલ્પના પણ થાય તે પહેલાં તેની ડાંગ બાવાના જટાવાળા માથા ઉપર અફળાઈ.

'મરી ગયો રે' કરતો બાવો ચીસ નાખતો ગબડી પડ્યો.

તેટલામાં પાંચ દસ માણસો આગળ ધસી ગયા; દેવાને ઘેરી લેવા.

પણ દેવાની ચપળતા વિજળી જેવી હતી, તે ડાંગ ફેરવતો માંડવીમાંથી નિકળ્યો.

'પકડો, પકડો, મારો, ચોર, ખૂની, પકડો, નાકો!'

દેવપરાની અંધારી શેરીમાં ચારે તરફથી કાલાહલ થયો. બુમાબુમથી વાતાવરણ ભયંકર બની ગયું.

કોઈ કાનસ સળગાવવા દોડ્યું, કોઈ દીવો લાવ્યું. ચારેકાર દોડાદોડ શરૂ થઈ ગઈ.

‘ક્યાં છે, ક્યાં છે ? કાણુ છે ?’ નજીક અને દૂરથી એ અવાજો આવવા લાગ્યા.

થોડેક છેટે દેવો લાકડી ઉઠાળતો દેખાયો, પરંતુ જ્યારે ગામલોકો દોડાદોડ કરીને થાક્યાં, ત્યારે બધાની નિરાશા વચ્ચે જણાયું કે દેવો ત્યાંથી છટકી ગયો હતો.

દેવપરામાંથી દેવો છટક્યો, તે છટક્યો. હાથ ન આવ્યો. પરંતુ તેને માટે હોહા વધી પડી. તેમજ પોલિસખાતામાં તેને માટે લખાપટી થઇ.

એજ અરસામાં પોલિસનાં માણસો ઉપર હુમલો કરીને નાંહેલા દેવાના સંબંધમાં ખીજી તરફથી પણ તપાસ ચાલી.

આથી આસપાસનાં પ્રત્યેક સ્થળે પોલિસખાતાને દેવાને પકડવા માટે ચેતવણીઓ આપવામાં આવી હતી.

દેવાને તે વાતની ખબર નહોતી, તેા પણ એથી ખળભળાટ થઇ રહેશે, એ નહીં સમજવા જોડેલા દેવો મૂર્ખ નહોતો. એટલે દેવપરાથી છટક્યા પછી તે ઉલટી જ દિશાએ નજીકના ડુંગરાળ પ્રદેશ તરફ જવાની દાનતથી છટકી ગયો.

દેવાને માટે હવે તેા પોલિસ ખાતાની જાળમાંથી સફાઇથી કેમ છટકવું એજ મહત્વનો પ્રશ્ન થઇ પડ્યો હતો, તેમ છતાં એનાં હૈયામાંથી મોંઘીની મૂર્તિ ખસતી નહોતી,

એક નવજીવાન ખેડૂત, જેની પત્નીને પહેલું સીમંત આવ્યું ત્યારે સામાન્ય વર્ગનાં માણસોને થાય છે તેટલો આનંદ એને થયેલો. મોંઘીને બાળક આવશે, અને તે બાળક પુત્ર જ હશે, એ પુત્રને ખેતીવાડીની મજૂરી કરતાં કરતાં રમાડીને આનંદ મેળવવાની મહેચ્છાઓ દેવાએ બાંધેલી. કાંઈ કાંઈ વખત ખેતરમાં કે ઘરમાં દેવો ને મોંઘી એકલાં પડ્યાં હોય ત્યારે, ભાવી પુત્રને માટે અનેક પ્રકારની અભિલાષાઓનાં શમણાં બેતાં બંને જણાંઓએ, દીકરાને મોટો કરીને પરણાવવાની એ કલ્પનાઓ કરી કરીને આનંદ માણેલો. મોંઘીએ સાસુ તરીકે પુત્રવધૂની સાથે કેમ વર્તવું એની કલ્પનાની ઇમારતો ચણેલી, દેવાએ દિકરો મોટો થઈને ખેતીવાડીના કામમાં ભાગ પડાવશે, મોંઘીના માથેથી દીકરીની વહુ આવીને કામનો બોજો હળવો કરાવશે, એવી આશાના દેવાએ પણ કેટલાય મહેલો ચણેલા.

એ બધા મહેલા પાયામાંથી જ કકડાલુસ થઈ ગયા; એથીજ દેવાના મર્દ હૃદયને પણ આઘાત થયો હતો. પરંતુ એ આઘાતની સાથે જે જે પ્રસંગો બેઠાયા હતા, તેના સ્મરણે તેનું હૈયું ચિરાતું હતું; અને આવી નિરાશાની પરિસ્થિતિમાં તેને માથે જે જે કષ્ટ એક પછી આવી પડતાં હતાં તેમાં તે એકલા ખડકની માફક ખડો રહ્યો હોત, પરંતુ મોંઘીની કલ્પના થતાંજ એના હાંબ ગગડી જતા. જે મોંઘીના સુખ માટે તેણે આટઆટલાં કષ્ટ વેઠ્યાં, દેવાં વેઠ્યાં. અર્ધ ભૂખમરો સહન કર્યો તેને અત્યારે દિવાની મુકીને પોતાને આમ જીવ બચાવવા જ્યાં ને ત્યાં નાસતા ફરવું પડે, એથી એના કાળજમાં ચીરા પડતા હતા.

પરંતુ શું કરવું? એ તેને સૂઝતું ન હોતું.

‘એક વખત જઈને મળી આવું તો?’

દેવાના દિલમાં એ વિચાર થોડીક પજો સુધી પ્રબળ રીતે ઘોળાઈ રહ્યો.

થોડીક ક્ષણો ચાલતાં ચાલતાં તે ઉભો રહ્યો. ‘પણ મોંઘીને મળવા જતાં પોલિસને ખબર પડ્યા વિના હવે રહે તેમ છે?’ જુદાં જુદાં લાગણીની ઉપર પ્રાબલ્ય મેળવીને કહ્યું; અને નિરાશ હૈયે, દેવો જ્યાં જવાય તે તરફ વાયુની સાથે વહેવા લાગ્યો.

મોંઘી પોલિસના કબજામાંથી છૂટી; અને એ કબ્જના તાપને લીધે એના મગજ ઉપરથી વિચારવાયુનું દબાણ ઓછું થઈ ગયું.

તે ઘેર આવી, પણ દેવો, ધનવાન નહોતો, ખેતીવાડી વેડફાઈ ગઈ હતી, ખાવું શું? એ જ હવે તો તેને માટે મહા પ્રશ્ન હતો.

મોંઘીને માટે એ હીન દશામાં મજૂરી ક્યાં વિના ખીજો કશોજ ઉપાય નહોતો. અને ગામડામાં ખેતર શિવાય મજૂરી માટે ખીજું સ્થાન નહોતું. નાના ગામડામાં મોંઘીને માટે મજૂરી મેળવવાની એ મુશ્કેલી હતી.

આથી બિચારી એક દિવસ આ ખેતરમાં તો ખીજો દિવસે ખીજા ખેતરમાં, એક વખત આ ગામમાં તો ખીજો દિવસે ખીજા ગામમાં એમ કામ માટે રખડવા લાગી.

વિવિધ પ્રકૃતિના માણસોની મજુરી કરવી એ પણ ઓછું મુશ્કેલ નથી.

માંઘી એ બધાં કપટ મુંગે મોઢે સહન કરતી, અને મજુરી કરીને જેમ તેમ પેટનો ખાડો પુરવા મથતી હતી, પરંતુ કુદરત એને પ્રતિકૂળ હતી.

એક બદમાશ જાગીરદારની આંખમાં પાપે પ્રવેશ કર્યો, માંઘીની ગરીબાઈ પાછળ, કપટથી પીડાવાથી ઝાંખી પડી ગયેલી એની મુદ્રાની પાછળ પણ એની જુવાની ઢંકાઈ શકતી નહોતી. માંઘી ગોરી નહીં પણ સુડોળ હતી, એના એ સુડોળતું આકર્ષણ પેલા કામી જાગીરદારને થયું, એની જુવાની જોઈને તે દીવાનો બન્યો અને તેને ફસાવવાની તેણે તરકીબ રચી.

માંઘી ગરીબ છતાં પ્રમાણિક હતી, દુઃખી છતાં પવિત્ર હતી. મજુરી કરીને પૈસો મેળવતાં એને મહા ત્રાસ થતો છતાં તેમાં એને સંતોષ હતો.

એ સંતોષમાં હોળી સળગાવવા પેલો તૈયાર થયો.

પરંતુ પોતાના જેવી જ ગરીબ સ્થિતિની જસમા ઓડણે જેમ ગુજરાતના નાથની સાલબીને લાત મારી હતી તેમ માંઘીએ પણ એ જાગીરદારની તમામ લાલચોને ઠોકરે ઉડાવી.

પરિણામે તેને મળતી મજુરી બંધ થઈ, એટલું જ નહીં પણ પછી તો જાગીરદારે તેને માટે ખરાબ વાતો ઉડાવવા માંડી,

ગામડાના લોકો સ્વભાવે જ વહેમી હોય છે, તેમાં પણ જેનું કોઈ નથી હોતું તેવા માણસના સંબંધમાં ગમે તે બતની વાતો કરતાં એમને દયા આવતી નથી.

મોંઘીના સંબંધમાં એ રીતે પેલા દુષ્ટ બગીરદારે ફેલાવેલી વાતોની અફવાએ જોર પકડ્યું.

એથી ઠામ ઠામ લોકો તેની તરફ શંકાની નજરે જોવા લાગ્યાં, લોકો જેમ બને તેમ એને એકલી પાડવા લાગ્યાં.

આ દુર્દશામાં મોંઘી માથાં પટકી પટકીને રડતી, દેવાને યાદ કરી કરીને શ્રાવણ ભાદરવો વહેવડાવતી, દેવો ક્યાં હશે અને શું કરતો હશે તેની એને ભાળ નહોતી, પણ એને જે કારણે ઘર છોડીને નાસવું પડ્યું તેવા પ્રસંગ ઊભા કરનારને રડતાં રડતાં અનેક શાપ આપતી.

પેલો બગીરદાર દુષ્ટ હોવા છતાં જગતની નજરે સાચો મનાતો.

અને મોંઘીને પોતાનું ગામ છોડ્યા વિના છૂટકો જ ન રહ્યો.

એક દિવસ આંસુભીની આંખે ત્રોફાઈ જતા હૃદયે, તેણે ઘર છોડ્યું, ગામ છોડ્યું, પોતાના કુટુંબનું સત્યાનાશ કાઢી નાખનારાઓના નામે ગાળોના વર્ષાદ વરસાવતી, તે બિચારી ગાડીમાં બેસીને શહેરમાં મજૂરી શોધવા નીકળી પડી.

મોંઘી મોહનપુરના સ્ટેશને ઉતરી. તે જાંઘીમાં ભાગ્યેજ એ ત્રણ વખત રેલ્વે ગાડીમાં બેઠી હતી, પરંતુ એકલાં તો તેણે આજે પહેલી જ વખત મુસાફરી કરી હતી.

જરૂરીયાતને વખતે મનુષ્યમાં જોઈતી હિંમત આવી જાય છે, એવી હિંમત મોંઘીએ મોહનપુર સુધી આવવામાં બતાવી.

પરંતુ મોહનપુરમાં જવું ક્યાં ? મોહનપુર મોટું શહેર હતું. મોહનપુરમાં પુષ્કળ મીઠો હતી, તેમાં મોંઘીના કેટલાક દૂરના સગા કામ કરતા હતા. એની ન્યાતની કેટલીક વિધવાઓ શહેરના લોકોની મહેનત મજૂરી કરીને ભરણપોષણ જેટલું મેળવી લેતી હતી.

ઘેરથી નીકળી ત્યારે મોંઘીએ એક જ વિચાર કરેલો. મોહનપુરમાં ગમે તે કામ મળી રહેશે અને પેટ ગુજારે થશે.

દેવાની મૂર્તિ એના હૃદયના સિંહાસન ઉપર જ બેઠેલી હતી. મોંઘી પતિનું સ્મરણ લૂલી શકતી નહોતી.

દેવો મળશે એ આશા ન હોત તો શહેરમાં જવાને બદલે તેણે આત્મહત્યા જ કરી હોત.

મોંઘીના જેવી અનેક સ્ત્રીઓ આ જતના સંજોગમાં સપડાવાથી આત્મહત્યાને એકલો જ ઉદ્ધારનો માર્ગ ગણે છે. મોહનપુર જવામાં મોંઘીનો એ પણ હેતુ હતો કે, વખતે દેવો એ મોટા શહેરમાં ક્યાંક હોય અને મળી જાય.

પણ રેશન આવ્યું અને મોંઘી ઉતરી એ વખતે તેની બધી કલ્પનાઓ ઉડી ગઇ.

એક પછી એક ઉતારો ઉતરી ઉતરીને ચાલવા માંડ્યા.

મોંઘી રેશનની બહાર આવી. ક્યાં એનું ગામડું અને ક્યાં મોહનપુર ? ગાડી ઘોડાઓની ધમાલ, મોટરો અને મોટરબસોની દોડાદોડ, સેંકડો માણસોની રસ્તા ઉપર આવ જવ. એ બધું જોઈને મોંઘી ગભરાઇ.

પહેલી જ વખત એને એમ લાગ્યું કે, ‘આ બધામાં હું ક્યાં જઇશ ?’ ધીરે ધીરે તે રેશનનાં પગથીયાં ઉતરી. રેશનના આંગણામાંજ એક ઝાડ હતું. મોંઘી એ ઝાડ પાસે જઈને ઉભી રહી. એની પાસે થોડાંક કપડાં અને લોટો નાનકડી પોટકીમાં બાંધેલાં હતાં. એજ માત્ર એનું સાધન હતું.

મોંઘી ગભરાયલી આમ તેમ જોતી હતી. ચારે તરફ જતા લાંબા પહોળા રાજમાર્ગોમાં કયે રસ્તે જવું તેની એને સમજ પડતી નહોતી. નિરાશ હૃદયે તે જોતી હતી પણ એની યૌવન્યનો અંત આવતો નહોતો. એની આંખે અંધારાં આવી ગયાં.

પગ નીચેની પૃથ્વી ફેર-પુદ્ડી ફરવા લાગી. તે ભેશી ગઇ-ભેડી ન હોત તો પડી ગઇ હોત. બેઠાં બેઠાં તેણે અંતરનો ભાર હળવો કરવા માંડ્યો. ધ્રુસકે ધ્રુસકે તે રડવા લાગી.

‘જેન, તું કેમ રડે છે ?’

મોંઘીને કાને કાઢકનો અવાજ સંભળાયો.

અવાજમાં માડીના સુરની મિઠાશ હતી, બાળકના અવાજ જેવો તે કામળ હતો.

ઘગઘગતા રણમાં લીલીકુંજર વાડી જણાય તેવું એ અવાજમાં મોંઘીને આશ્વાસન જણાયું. આપત્તિમાં આશ્વાસન આપનાર સ્વજન કરતાંયે વધુ વહાલું લાગે છે. રડતાં રડતાં મોંઘીએ શ્રદ્ધાભરી આંખે બોલનારની સામે જોયું.

તેની બાજુમાં એક વૃદ્ધ બાઈ બેઠી હતી. દેખાવ ઉપરથી સામાન્ય સ્થિતિની એ બાઈ હતી. એની આંખોમાં દયા હતી. એના મુખમાંથી ઉપર સમભાવની છાયા હતી, એના મોંઢામાંથી સાકર કરતાંયે વધુ મીઠા-મમતાભર્યા શબ્દો નીકળતા હતા.

‘મારા નસીબના દોષ, મા.’

મોંઘીએ રડતાં રડતાં ડોશીની સામે જોઈને કહ્યું.

ડોશી તેની વધુ નજીક :આવી મોંઘીના ખભા ઉપર મમતાથી હાથ ફેરવવા લાગી : ‘બેટા ! એવું તે તને શું દુઃખ છે ?’

ગામડાની ભલી-ભોળી સાદી સ્ત્રીઓની માફક મોંઘીએ દૂંઠામાં ડોશીમાને પોતાની વીતકવાર્તા કહી સ'ભળાવી. દેવો એકાએક ગુમ થયા તે વાત એણે કરી, પણ એની ઉપર પોલીસે શ્રદ્ધા તહોમતની વાત ન કરી. તેણે કહ્યું : 'કાણે જાણે એ ક્યાં ગયા એની ખબર નથી.'

અને વળી તે રડી પડી.

'દિકરી, ગરીબનો બેલી માણસ નથી તો ભગવાન તો છેને? મારો રામ તારો બેલી થશે. બહેન! ગભરાઈશ નહીં. હું તને મદદ કરીશ.' ડોશીએ તેને આશ્વાસન આપ્યું.

મોંઘીને એથી કંઈક નિરાંત વળી, તેણે પોતાની ગરીબ હાલતની વાત કરી. પોતાના ગામડામાં મજૂરી કરતાં એને માથે કેવાં કષ્ટ અને નિંદાની પસ્તાળ પડી તે કહ્યું. પેલા ગોઝારા જમીનદારના હાથમાંથી બચવા એણે કેવા પ્રયાસ ક્યાં અને છતાં લોકોએ તેને મદદ કરવાને બદલે ટીકાઓથી કેવી ગુંગળાવી નાખી તે પણ કહ્યું.

તે સાંભળી ડોશી રડી પડી. 'બહેન! જગત વિચિત્ર છે. ગરીબનું બેલી આ દુનિયામાં કાર્ધ નથી. પણ ભગવાન સહુનો બેલી છે. બેટા! તે માણસને ભૂખ્યાં ઉઠાડે છે પણ ભૂખ્યાં સુવાડતો નથી. તું હવે કશીજ ચિંતા કરીશ નહીં.'

'માડી, મને મારા સગાને ઘેર પહોંચાડશો?' મોંઘીએ આતુરભાવે પૂછ્યું.

'શું કામ ન પહોંચાડું બેટા! મારું તો એ કામજ છે. હું તારા જેવી ભલી ભટકતી-દુઃખી બહેનોને મદદ કરવા-

માં જ જીવન ગાળું છું.’ ડોશીએ મોંઘી ઉપર ખૂબજ મમતા બતાવી તેને હૈયા સાથે દાબતાં દાબતાં કહ્યું:

‘બેટા ! ભગવાને મને પાંચ પૈસા આપ્યા છે, એટલે મારી દુઃખી જીવનને મદદ કરવામાં જ એ પૈસો હું ખર્ચું છું. ભગવાને પૈસો આપ્યો છે પણ કાંઈ ખાનાઈ નથી આપ્યું ! દુનિયામાં જેને ખાવા પીવા નથી, તેને ઘેર ન જોઈતાં પાંચ પાંચ છોકરાં હોય છે, ભગવાનને ઘેર મારે માટે જશેર માટીની ખોટ પડી !’ ડોશી એટલું બોલતાં બોલતાં ફરીથી રડી પડ્યાં, ‘પણ કંઈ નહીં, ભગવાને પૈસો આપ્યો છે, તો તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. માટે જીવન, તું ભગવાનને ખોળે છે.’

‘મા, મને મારા સગાને ઘેર પહોંચતી કરો તોયે બહુ છે.’

‘તારી જેવી ઇચ્છા, જીવન હમણાં તો તું ચાલ મારે ઘેર, ત્યાં નાહી, ઘોષ જમીને જરા આરામ લેજે; તે પછી હું મારા માણસને તારી સાથે મોકલીશ, તે તને તું કહીશ ત્યાં પહોંચાડી આવશે,’

મોંઘીને એ આશ્વાસનથી સંતોષ થયો.

‘ભગવાન તમારું બહુ કરશે. માડી ! મારી જેવીની ઉપર કરેલા ઉપકારનો બદલો હું તો વાળી શકું એમ નથી, પણ ભગવાન એનો બદલો તમને આપશે. માડી, તમે મને મળ્યાં ન હોત તો હું અહીં જ રડી રડીને મરી જાત.’ મોંઘીએ માજીનો આભાર માન્યો.

‘બેટા ! કીડીને કણ અને હાથીને મણ આપનારો નાથ સહુની વહાર કરનારો છે. હું તે શું છું ? મારો વહાલો એ તો

દીનાનાથ છે. પથ્થરમાં રહેતા જીવનું પણ બે એ રક્ષણ કરે છે તેા આપણે તેા માણસ છીએ.’

અને પછી ડોશીમાએ લાગની ગાડી બેલાવી મોંઘીને સંભાળપૂર્વક બેસાડી, પોતે ગાડીમાં બેસતાં બેસતાં ગાડીવાળાને કહ્યું:

‘રંગપુર દરવાજે લે.’

સ્ટેશનથી ઘોડાગાડી રંગપુર દરવાજાને રસ્તે ચાલી ત્યારે મોંઘી મનમાં ને મનમાં ઈશ્વરનો આભાર માનવા લાગી.

‘આખરે ભગવાને લાજ રાખી. પ્રભુ દીનનો દયાળ છે. ખરેખર દુનિયામાં જેનું કંઈ નથી તેનો ભગવાન છે.’

તેને ડોશીમા ભરફ પણ મમતા ઉત્પન્ન થઈ. “કેવાં બિચારાં ભલાં ડોશીમા છે ? કશીયે ઓળખાણુ પિછાણુ નહીં છતાં મારી ઉપર કેટલી બધી દયા બતાવે છે ? આવા ભલા જીવને ભગવાને પૈસા આપ્યા અને એકાદ બાળક ન આપ્યું તે સારું તો નજ કહેવાય. પણ એ તો ભકતની કસોટી કરે છે.’

આવી વિચારમાળા મોંઘીના મનમાં ચાલતી હતી. અને દોડતી ગાડીની પડદાવાળી બારીઓમાંથી તે મોહનપુરની શોભા જોતી જતી હતી.

શહેરના મોટા મોટા રસ્તાઓ, ઉંચી ઉંચી હવેલીઓ, ગાડી ઘોડા અને મોટરોની દોડા દોડ, માનવ મેદનીઓથી ખડકેલી

હુકાનો, ચંચળ અને સફાઈદાર લોકો એ બધું જોઈને મોંઘી કંઈક મુંઝાતી, કંઈક ખુશ થતી.

‘આ માણ મળ્યાં ન હોત તો આવી બીડમાં હું ક્યાં જાત, મારો પત્નો ક્યાંથી જાત ?’

આમ થોડીવાર ડોશીએ મોંઘીને વિચાર કરતી રાખી અને પછી તેણે કહ્યું:

‘જોયું એટા ! મોહનપુર કંઈ નાનું સુનું ગામડું નથી. આવડાં મોટાં શહેરમાં તું ક્યાં આચડત ?’

‘હું એજ વિચાર કરું છું માણ.’

‘અને શહેરનાં લોકો કંઈ તમારા ગામડાનાં માણસો જેવાં સાદાં લોળાં હોતાં નથી. અહીં તો કેટલાય લુચ્ચા લોકો ફરતા હોય તે એકલકોલ સ્ત્રીને જુએ તો ફસાવીને કંઈ ને કંઈ એવા તો લઈ જાય કે ફરીથી તેનો તો પત્નો પણ ન ખાય.”

‘હાય, હાય, મા ?’

મોંઘી ધ્રુજ બીડી.

‘સારું થયું તે તમે મને મળ્યાં. નહીં તો મારું શું થાત ?’

તેણે ડોશીનો ફરીથી આભાર માનતાં કહ્યું.

‘દીકરી ! એમાં માણસ શું કરી શકે છે ? બધું પ્રભુની મરજી હોય તેમ થાય છે. આપણે તો ભગવાનનાં રમકડાં તે જેમ દોરી તાણે તેમ આપણે ચાલીએ.’

‘ખરું છે માણ.’

‘હું તો જ્ઞેન હંમેશાં ભગવાન ઉપર જ આધાર રાખીને જીવું છું. મારો બાલો એ ધરણીધર અજબ છે. જ્ઞેન તેં તો

કથાઓ સાંભળી નહી હોય ?

ડોશીએ વાત ફેરવીને પૂછ્યું.

‘ના માજી, અમગરીજ માણસોને કથાઓ સાંભળવાનો વખત ક્યાંથી મળે ! ગામડામાં એક તો કથા વાર્તા ઓછી હોય અને આવે તોયે ઘરડાં માણસો જીવાન બાયડીઓને કથા સાંભળવા જવા ન દે. એ તો ઘરડાંનું કામ કહીને અમને ઘેર જ રાખે. તો પણ સત્યનારાયણની કથાઓ સાંભળી છે.

‘એ તો ઠીક, પણ ભગવાનની કથાઓ સાંભળવા જેવી હોય છે. તારી ઇચ્છા હશે તો હું તને કથા સાંભળવા લઈ જઈશ. મારા વહાલે એણે તો ગોકુળ ગામની ગોપીઓને ઘેલી ને ગાંડી કરી નાખેલી. ઘેર ઘેરથી મહી ને માખણ ચોરી આવે, ગાયો ચારવા જતાં જતાં મહીડાં વલોવતી ગોપિકાઓને સતાવે ગોકુળ મથુરાંની વાટે જતી મહીઆરીઓનાં દાણ માગે ને એમને પજવે. આખો દહાડો મીઠી મુરલી વગાડી ગોપીઓનાં હૈયાં વીંધે ; અને ગાંડી બનેલી ગોપીઓ પણ ઘેર ઘેરથી નીકળીને એની વાંસે ફરે. મારી વહાલી ગોપીઓ પણ ન્યાત-બતની, ગામ લોકોની, કુટુંબકળીલાની, સાસુસસરાની કે પરણ્યા પુરૂષની એ લાજ ભૂલીને એનીજ વાંસે ઘેલી ને ગાંડી થઈને ફરે. અને શરદની અજવાળી રાતોમાં મારો વહાલો ગંગાજીમનાને કાંટે રાસ રચે ને બધીએ ગોપીઓને રમાડે. ભગવાનને શું ? એ તો સહુનો ઉદ્ધાર કરવા આવેલા. ગોપિકાઓ એની વાંસે ગાંડી બને, એ પણ મહીની મટુકી-ઓ ફેડી ફેડી ગોપિકાઓને ગોરસથી ભીંજવી નાખે, દુનિયાના લોકોને એમાં પાપ દેખાય, પણ બહેન ભગવાન-

ને ઘેર એમાં ઓછું જ પાપ હોય છે? મીરાંની ને રાધાની કથાઓમાં આવું આવું બહુ બહુ આવે છે. તારી ઇચ્છા હશે તો હું તને એવી એવી કથાઓ સાંભળવા લઈ જઈશ. જોઈએ તો તું મારી સાથે રહીશ તોયે મારે કશો વાંધો નથી. મારે તો દિકરીએ નથી તે બહુીશ કે, ભગવાને મને દિકરી દીધી.’

ડોશીમાએ ખૂબ પ્રેમથી મોંઘીને આગ્રહ કર્યો.

બિચારી મોંઘી ડોશીમાની વાતો સાંભળીને અડધી અડધી થઈ જતી હતી. એને પણ ભગવાનની આવી આવી કથાઓ સાંભળવાનું મન થવા લાગ્યું. એની આંખ આગળ ગોપીઓ અને કૃષ્ણની લીલાનાં ચિત્રો તરવરવાં લાગ્યાં. તેણે કહ્યું. ‘મારે તો પેટની ખાતર મજુરી જ કરવી છેને, તમે જેમ કહેશો તેમ કરવા હું તો તૈયાર છું.’

‘હું તું કહેવાની હતી દીકરા! ભગવાન જેવી પ્રેરણા કરશે તે પ્રમાણે કરીશ.’

એટલામાં, રંગપુર દરવાજો આવવાથી ડોશીએ ગાડીવાળાને અમુક ખાંચામાં ગાડી વાળવાની આજ્ઞા કરી.

ડોશીનું નામ હતું નંદુ. મોહનપુરમાં નંદુ નામ ધણું બહુીતું હતું. તેમાં પણ રંગપુર લતામાં તો નંદુ ડોશીને ન ઓળખે તેવું બાળક પણ શોધી કહાડવું મુશ્કેલ હતું.

નંદુ ડોશી ભકતાણી ગણાતી, ભાવીક ભકતાણી ગણાતી. એને ત્યાં પણ ભકતોનો અખાડો જામતો અને તેથી મોહનપુરમાં તેનું મકાન સામાન્ય રીતે નંદુના અખાડાના નામથી બહુીતું હતું.

મોંઘીની એ મંકાનમાં સારી આગતાસ્વાગતા થઇ.

પોતાના કાઠ સગા સંબંધીના ઘેર પણ મોંઘીની એવી મહેમાની થઇ નહી હોય.

આવાં માણનો સમાગમ સ્ટેશન ઉપર જ કરાવી આપવા માટે તે ફરી ફરીને પ્રભુનો આભાર માનતી હતી; અને દુઃખથી ઘેરાયલા વાતાવરણમાં પણ આટલું આશાનું કિરણ દેખાતું તે માટે સંતોષ માનતી હતી.

આમ છતાં મોંઘી દેવાને વીસરી શકી નહોતી. આપત્તિ વખતે તેને દેવો જોડેલા યાદ આવતો હતો તે કરતાં વિશેષ તો અત્યારના સુખમાં તેને દેવાનું સ્મરણ થતું હતું.

‘એમને ખબર હશે કે હું અહીં આવી છું, અને આવીને આમ સુખી થઇ છું. તે જો એ જાણી શકે તો એમને કેટલો સંતોષ થાય ?’

આવી તે દિવસે જ તેને સ્નાન કરવાના ખંડમાં મૂકેલાં નવાં વસ્ત્ર પહેરવાનો ડોશીમાએ આગ્રહ કર્યો હતો અને ત્યારથી એના કાન અને નાકમાંથી ગામડાંનાં લાકડાનાં અને હલકા સોનાનાં જે ઘરેણાં હતાં તે ડોશીએ કઢાવી નાખ્યાં હતાં. જમવાની આટલી સગવડ તો અહીં એણે જીંદગીમાં પહેલી જ વખત જોઇ હતી.

પૌષ્ટિક ખોરાક, કથુંએ કામ નહિં અને અને કામની ચિંતા ચે નહિ, જમી પરવારી શાંતિથી સુવું અને સવાર સાંજ ગાડીમાં બેશીને કેટલાંક મંદિરોમાં દર્શન કરવા જવું, સાંજના મંદિરમાં ચાલતી કથાઓ સાંભળવી અને રાત્રે તેમજ કવચિત સવારે નંદુ ડોશીના મકાનમાં એકઠી થતી ભકતમંડળીમાં

એસવું, શ્રી કૃષ્ણકથામૃતનું પાન કરવું, ગોપિકાઓ સાથે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને કરેલી લીલાઓનાં રસીક ગીતો સાંભળવાં અને તેમાં રસ લેતા થવા પ્રયત્ન કરવો એજ રીતે નંદુને ત્યાં મોંઘીનું શરૂઆતમાં જીવન અતીત થતું હતું.

નંદુ ડોશીએ મોંઘીને આગ્રહ કરીને પોતાને ત્યાં રોકી પછીથી એને જવું હોય ત્યાં પહોંચતી કરવા જણાવ્યું.

પરંતુ તે દરમિયાન ડોશીએ તેને આગ્રહપૂર્વક પોતાને ત્યાં રહી, પ્રભુભક્તિમાં જીવન અતીત કરવાનો ઉપદેશ આપી રાખ્યો જ હતો: આથી મોંઘી પોતાની ઉપર આટલા બધા ઉપકાર કરનાર ડોશીને ના પાડી ન શકી તેથી, અને અહીં રહેવામાં તેને ખાસ વાંધા જેવું કશું નહીં લાગવાથી તેણે નંદુના ભક્તમંડળના અખાડામાં જ રહેવાનો ઠરાવ કર્યો.

મોંઘીના એ નિશ્ચયથી નંદુ ડોશી ઘણું જ ખુશ થયાં. તેને ધીમે ધીમે પોતાની ધર્મની પુત્રી તરીકે સ્વીકારવાની એને આશા આપી; અને પ્રભુ તાઝ કલ્યાણ કરશે એવો આશીર્વાદ આપવા સાથે, મોંઘીના કરમની કઠણાઈની કશણ કથા સાંભળી, કોઈપણ રીતે દેવાને શોધી કાઢવામાં મદદ કરવાની પણ એને ખાત્રી આપી.

મોંઘીને નંદુ ડોશીને ત્યાં રાખવામાં ડોશીમાની એ ખાત્રી સહુ કરતાં વધુ અસરકારક નીવડી. પતિભક્ત મોંઘી દેવાને શોધી કાઢવા માટે પોતાના પ્રાણ ખર્ચવા પડે તો તે માટે પણ તૈયાર હતી, તો આ તો કુદરતે જ આપેલી તક હતી, એટલે તેણે નંદુના અખાડામાં કાયમનો નિવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

રાત્રિના દશ વાગ્યા અને નંદુના અખાડાનું ભક્ત મંડળ ધીરે ધીરે વીખેરવા લાગ્યું. હજુ એ ચાર માણસો એકાં હતાં. શ્રીકૃષ્ણ ગોકુળ છોડીને મથુરાં ગયા. તે વખતે ગોકુળની ગોવાલણા કેટલી બધી રસબેલી બની હતી તેની રસિક ચર્ચા હજી ચાલતી હતી:

‘પ્રેમની પ્રેમની રે

મુને લાગી કટારી પ્રેમની’

એ મીરાંબાઇનું ભજન તે રાતે ગવાયું હતું. તેની નંદુ મીમાંસા કરતી હતી.

‘મીરાં બાઇને એમનાં માતપિતાએ રાણા સાથે લગ્નથી પરણાવ્યાં, પરંતુ મીરાં એ લગ્નસંબંધને ગણકારતાં નહોતાં.’

‘એમાં કંઈ પાપ નહીં?’

એક જણાસુ ભકતે શંકા બતાવી.

આઘેડ વયના એક વખણાયલા ભકતરાજે કહ્યું.

‘એમાં પાપ શું? પાપ અને પુણ્યની માન્યતાઓ માણસ જાતે ઉભી કરેલી છે.’

‘પણ સતીઓનો ધર્મ તો પોતાને લગ્નમાં મળેલા પતિની તન-મનથી સેવા કરી, પોતાનું સર્વસ્વ તેને સમર્પણ કરવું એજ મનાય છે ને?’

‘એ તો દુનિયાના લોકોની નજરે, પ્રેમીજનોની વ્યાખ્યાને દુનિયાના લોકોએ પોતાની સાંકડી દ્રષ્ટિએ બાંધેલી વ્યાખ્યાઓ કશી જ અસર કરી શકતી નથી.’ પેલા મશહુર ભકતરાજે જ કહ્યું.

‘પણ ભગતજી.’ ખીજી એક ભકતાણીએ શંકા બતાવી. ‘સ્ત્રી પરણે એટલે એને પોતાને કશી જ સ્વતંત્રતા રહેતી નથી. પતિની અંદર જ એ એતપ્રોત થઈ જાય છે. અને તેથી પતિ કહે તેમ કરવું, એજ સ્ત્રીનો ધર્મ મનાય છે, એવું આચાર્યજીને ત્યાં એક કથામાં સાંભળ્યું હતું, તે શું જોટું?’

‘જોટું’ નહીં પણ ખરું અને જોટું એ પણ ખરું!’ ભગતજીએ કહ્યું. ‘એટલે?’ નંદુએ પુછ્યું.

‘તમે તો ભગતજી હંમેશાં એવું જોલો છો કે સામાન્ય ખુદ્દિના માનવીથી સમજી ન શકાય.’ નંદુએ એટલું કહેતાં કહેતાં પોતાના ઘરડા મોઝા ઉપર હાસ્યને રમાડી લીધું.

એ હાસ્યમાં હરામજોરી હતી, તેવું નંદુની ઘરડી આંખોમાં રમતી ચંચલતા કહી આપતી હતી.

પરંતુ એ ચંચલતા પારખવાની શક્તિ ઘણા ઓછા-ઓમાં હતી.

પણ ભગતરાજ નંદુને ખરાખર ઓળખતા હતા.

તેમણે કહ્યું: ‘નંદુ ખાધ; ધર્મની વાતો હમેશાં એવીજ ગૂઢ હોય છે. ગુરૂ વિના તેની કાઢન ગમ પડતી નથી. ધર્મની તો એ ખાસ ખૂબી છે.’

‘પણ ત્યારે અમારે સમજવું શું!’ મૂળ શંકા કરનારે ફરીથી પૂછ્યું.

માંઘી આ બધી વાતો સમજી શકતી નહોતી. પરંતુ નંદુખાધને ત્યાં આવે દશેક દિવસ થયેલા, એટલે તે એટલું તો સમજતી થઈ હતી કે, ભગવાનની લીલાની વાતો નંદુના ત્યાં થતી હતી.

અવકાશના સમયમાં નંદુ તેને પ્રભુની લીલાઓની કથાઓ સમજાવતી, એટલે ગોપીઓ અને તેમની કીડાઓની વાતોથી તે અબણી રહી શકી નહોતી.

‘એવું છે?’ ભગતરાજે શંકાશીલ ભકતાણીની શંકાનું સમાધાન કરવા માંડ્યું, ‘તમે જે કહો છો તે ખરું છે. પરંતુ એ બધું સામાન્ય સ્ત્રીઓને માટે ખરું છે. પ્રેમજી હૃદયની સ્ત્રીઓને માટે નહીં. આપણે થોડાજ વખત પહેલાં મીરાંનું ભજન ગાયું, તેમાં તેમણે કહ્યું છે.

‘પ્રેમની, પ્રેમની, પ્રેમનીરે,

મુને લાગી કટારી પ્રેમની’

એ તદ્દન ખરું છે. એમને પોતાના પતિ તરફ પ્રેમ નહોતો, તેમને તો બીજીજ વ્યક્તિના પ્રેમની કટારી વાગી

હતી, અને તે દશામાં તે પોતાના પતિને પ્રેમ અર્પણ કરવા બંધાયલાં નહોતાં.’

‘પણ શું તેમ કરવું એ પાપ નથી?’

શંકાશીલ હૃદયને શાંતિ હજી થઈ નહોતી તેના મનનું સમાધાન થતું નહોતું.

‘એ પાપ પુણ્યની આખ્યાઓ સમજવાને યોગ્ય હજી તમારું હૃદય થયું લાગતું નથી; તેથીજ તમને આ જાતની શંકાકુશંકાઓ થયાં કરે છે. જેમનું દિલ ભકિતથી તરબોળ થયું હોય, તેને એવી પાપપુણ્યની વાતો ડરાવતી નથી.’

‘ગોકુળની મહીયારીઓ એ વાત બરાબર સમજી ગઈ હતી, કેમ બરું કે નહીં ભગતરાજ?’

‘હા. અને તેથી તો તેમણે લોકડિયાંની લાજ છોડી દીધી હતી, ને શીખ દેતાં સાસુજીઓની સામે થઈને પણ નંદના ઈયાની વાંસે તે ગામ પરગામ રખડતી, જશોદાજીના લાલને માટે તે પતિની કે રડતાં છોડેનીએ દરકાર કરતી નહીં. પ્રેમ એજ પ્રભુ છે. જેણે પ્રેમને જાણ્યો તેણે પ્રભુને જાણ્યા અને જેણે પ્રેમ જીવ્યો, તેણે પ્રભુ જીવ્યા.’ ભગતરાજે હસતાં હસતાં કહ્યું.

‘ધીરજ ધરશે તો તે પણ આપોઆપ સમજશે.’

ચર્ચા દરમ્યાન નંદુનો માણસ કાશી કરી લાવ્યો અને નંદુએ સહુને આગ્રહ કરી કરીને કાશીના પ્યાલા આપ્યા.

તે પછી પણ થોડોક વધુ વખત ચર્ચા ચાલી. અને બાકીનું ભક્ત મંડળ વીખરાયું.

ભક્તરાજ ગયા નહીં, પણ જવાનો દેખાવ કરીને ત્યાંથી નીકળ્યા, અને ખીજ જ એક ખંડમાં જઈને બેઠા.

મોંઘી ઉઠી પોતાને સોંપવામાં આપેલા ચોરડામાં ગઈ.

પણ ત્યાં જતાં જતાં એનું માથું ફરવા લાગ્યું. ધમ્મર ધમ્મર કશીક ધુમરી ફરતી હોય તેમ એના મગજમાં થવા માંડ્યું. એની આંખો મિંચાવા લાગી; કાષ્ઠક જાતનું ઘેરણ ચડ્યું હોય તેવું એને લાગ્યું; એને શાથી એમ થતું હતું તેની તેને કંઈ ગમ પડી નહીં. પણ ચકરી આવવાથી તે બેહોશ થઈને એની પથારીમાંજ પડી ગઈ.

પડી તે વખતે જ મોંઘી ભાન ભૂલી ગઈ.

એ જ વખતે ભગતજી જે ખંડમાં બેઠા હતા, તે ખંડમાં નંદુ અને ભગત ખાનગી મસલત ચલાવી રહ્યાં હતાં.

નંદુ બિલાડીના જેટલી સાવધાનતાથી મોંઘીના ખંડમાં ગઈ. મોંઘી ત્યાં બેભાન પડી હતી.

તે પુરેપુરી બેભાન છે કે નહીં, તેની નંદુએ ફરી ફરીને ખાત્રી કરી, અને આવી હતી તેવે જ પગલે તે પછી ભગતજીવાળા ચોરડામાં ગઈ.

બહારથી ધુવડના જેવો દેખાતો, ભગતજીના નામે ઓળખાતો માણસ ધનવાન હતો; એને ઘેર ત્રીજા વખતની નવી, એ પુત્ર એક વિધવા પુત્રી અને પુત્રનો પુત્ર એટલો પરિવાર હતો.

પરંતુ એની કામચત્તિ રાક્ષસની ભુખની માફક નિરંતર વણસતોપાયલી રહેતી. ભિખારીના સ્વભાવ પ્રમાણે એને જુદે જુદે ઠેકાણે દ્રષ્ટિ દોડાવ્યા વિના સતોષ થતો જ નહીં, નંદુ તેની સાગરિત હતી. ભક્તાણીના સાથા નીચે તે એજ ધંધા કરતી.

એ ભગતનું નામ હતું રતિલાલ. ભક્ત મંડળમાં એમને સહુ રતુભક્તને નામે પિઞ્જનતા.

‘રતુ ભગત એટલે સફેદ બગલો’ એમ પોતાનાં ગુપ્ત માણસો આગળ નંદુ કોઈ કોઈ વખત કહેતી. પરંતુ બહારથી એની નામના વધારતી, અને તે રીતે પોતાનો સ્વાર્થ સાધતી.

ભક્તિભાવવાળાં ધાર્મિકવૃત્તિનાં મોહનપુરવાસીઓમાં પણ રતુભગત તરફ ઘણા લોકો માનની નજરે જોતા.

ભક્તિના ઝબ્બા નીચે તે અંધશ્રદ્ધાળુ દુનિયાને છેતરતો હતો, તેટલા ઉપરથી પોતાના સિવાય રતુ આખા જગતને અકલ્લ વિનાતું માનતો. અને ધર્મને નામે ઠગાતા લોકો ઉપરથી તે સારાચે વિશ્વનું માપ માંડતો.

રતિલાલ નંદુની પાછળ પાછળ પોચે પગલે મોંઘીવાળા ખંડમાં આવ્યો ત્યારે મોંઘી ધસધસાટ ઉંઘમાં પડી હતી.

‘ત્યારે હવે હું તમારી રજા...’

‘ના, ના તમે...’

‘તમે આ ખંડના તો ભોમીયાજ છોને ? અહીં તમારે જોઈતી તમામ અવરથા.....’

‘હા, હા, નંદુબાઈ, મને બધી વાતની ખબર છે. તમારી

વ્યવસ્થાનાય તમારી ચાલાકીની જેમ પાર જ નથી.’

નંદુ ત્યાંથી નીકળી ગઇ ત્યારે રતીલાલનું રોમે રોમ ભડ-ભડતી હોળીની જેમ કામવાસનાથી સળગી રહ્યું હતું.

નંદુની પાછળ જ રતીલાલે એ ખંડનાં બારણાં ખંધ કર્યાં.

મોંઘીનું ઘેન ઊતર્યું, તેને પોતાના દેહનું ભાન આવ્યું, તે વખતે તેણે આંખ ઉઘાડીને જોયું ને તે ચમકી ઊઠી.

તેની નજરે જે દસ્ય દેખાયું તે જોતાં જ તેણે કારમી ચીસ નાખી.

‘ચૂપ !’

બળતા દીવાના મંદ પ્રકાશમાં જીવતા કાળ સમા રતીલાલે મોંઘીના મુખ ઉપર જોસથી હાથ દાબ્યો.

આ બધું શું બને છે, શું બન્યું તે જ મોંઘી સમજી શકતી નહોતી.

‘હું ભક્તાણીના ઘરમાં છું કે મને કોઇ બદમાશ લોકો ઉઠાવી ગયા છે ?’ એ જ ચુંચ તેનું ચિત્ત ઉકેલી શકતું નહોતું.

ભકત મંડળ એકું હતું, મીરાં અને કૃષ્ણની ચર્ચા ચાલતી હતી, તે પછી કાફી આવી, મોંઘીએ કાફી લીધી, ત્યાર બાદ શું બન્યું એનું તેને સ્મરણ નહોતું.

પણ અત્યારે સ્મરણ કરવાનો વખત નહોતો.

તેણે સિંહણની માફક હિંમત કરીને રતીલાલને ધકકા માર્યાં.

એ ધક્કો રતીયા ભગતથી સહી ન શકાયો.

તે પછડાયો, પણ બેઠો થવા લાગ્યો એટલામાં તો મોંઘીએ
બ્રમાવ્રમ કરી ચૂકી.

એની વિચિત્ર દશા હતી. એના શરીર પર વસ્ત્રનું ઠેકાણું
નહોતું...

તોપણ તે દેવાને બોલાવી રહી હતી. પણ વધારે ગડબડાટ
થવા પહેલાં અંદરનું ખાનગી બારણું બીઘડ્યું, અને ત્યાંથી
નંદુએ પ્રવેશ કર્યો.

તે વખતે રતુ ભગત અને મોંઘી વચ્ચે દ્રંદ ચાલી રહ્યું
હતું. નંદુને બેતાં જ મોંઘીને આશ્વાસન મળ્યું.

પણ તેણે નંદુ તરફ મીટ માંડી ને તેના હાથ ગગડી ગયાં.

મોહનપુરના સ્ટેશને મળેલી દયાળુ નંદુ શેઠાણી તે નહોતી.
અત્યારે તો એ બની હતી ભલી, ભાળી અને નિર્દોષ સ્ત્રીઓના
શીયળની હુંટ ચલાવનાર રાક્ષસી. એનો રાક્ષસી ભાવ બેતાં જ
મોંઘી આવી બની ગયો.

તે કંઈ બોલે, તે પહેલાં તો નંદુએ રતુ ભગતને મદદ
કરી, અને તેને મોંઘીના હાથમાંથી છૂટો કરીને, સમડીની
કારમી ચીસ સમા ભયંકર સ્વરે તે પોકારી બિઠી.

‘ખબરદાર !’

એ અવાજમાં ભયાનક કકંશતા હતી.

‘નંદુવર બા !.....’

‘અપ.’

નંદુનો દેખાવ જોતાં જ મોંઘી ગમરાખ ગઇ.

બિચારી ભોળી, ભલી, ગામડિયણ પટલાણીને નંદુની ભક્તમંડળીના ગુપ્ત કાવાદાવાની ને ભયંકરતાની ગમ ક્યાંથી પડે ?

‘બાપનો માલ મૂકી મધ છે કે હું’ તને મફત મલીદા ખવડાવું ? ’

મોંઘીને એ સાંભળતાં જ કંઈક સમજાયું. એના હૃદયને ભયંકર આઘાત થયો.

‘સાળી—ન જોઇ હોય તો મોટી સતી સીતાની દીકરી ! ’

રતુ ભગતે સ્વર પુરાવ્યો.

બોલનારને મોંઘીએ હવે બરાબર ઓળખ્યો.

એની આંખ આગળ તે વખતે ભલો ભોળો દેખાતો રતુ-ભગત ખરે સ્વરૂપે પ્રકટ થયો.

‘ખબરદાર; હવે ચુંચાં કયું છે તો.’ કહેતી ધડાધડ બારણાં બંધ કરતી નંદુ તેમને બન્નેને એકલાં મૂકીને બહાર નીકળી ગઇ.

નંદુ બહાર નીકળી ગઈ.

બારણાંના ધડાકાનો કર્કશ અવાજ તે પાછળ મૂકતી ગઈ.

એ ધડાકાની સાથે મોંઘીનાં હૈયામાં ધડાકો થયો.

‘અરેરે, હું તો ઓલામાંથી નીકળીને ચૂલામાં હોમાણી !’

તેનાથી રડી દેવાયું.

રત્ન ભગત એક વિપલ તેને જોઈ રહ્યો. રત્નીલાલ ત્યારે ભગતનો બનાવટી સાથો નાખી દઈ, હતો તેવો નરરાક્ષસ બન્યો હતો.

મોંઘીના રૂદનની એના રાક્ષસી સ્વભાવ ઉપર જરા પણ અસર થઈ નહિ.

એક વિપલ તે મોંઘી સામે જોઈ રહ્યો. એ જોવામાં એ ફૂરતા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. એની બન્ને આંખોમાં કામવાસનાની

હોળીઓ ભડભડતી હતી; એના હૈયામાં વિષયનો જવાલામુખી ભભૂકી રહ્યો હતો, એની રંગરંગમાં ગરમ લોહી પ્રબલ વેગે દોડી રહ્યું હતું.

તે મોંઘીની પાસે ધસતો ગયો.

એકાએક તેણે મોંઘીને સખત ભૂજબંધે બાંધી લીધી.

‘વહાલી ! તું રડ નહિ.....’

મોંઘી હતાશ થઈ ગઈ હતી. દેવાનું જ એક માત્ર સ્મરણ તેને થતું હતું. તે દશામાં રતીયાના રાક્ષસી કૃત્યની કલ્પના પણ કરવાનો તેને અવકાશ નહોતો.

એના સ્પર્શની એને ખબર પડે તે પહેલાં તે એનાં વિશાળ ભૂજપાશમાં દબાઈ ગઈ. રતીયો બોલે છે, એવું એને લાગે તેટલામાં તો એના મોંઘામાંથી ચાર શબ્દો નીકળી પડ્યા.

એટલે તે ચમકી; છલંગ મારી ફૂટવા તેણે જોમભર્યો ઝટકો મારતાં, રતીયાને પછાડી નાંખ્યો.

પણ રતીયાનો ભૂજ બંધ ઢીલો ન હતો, તેથી મોંઘી પણ એની સાથે જ પડી ગઈ.

જે મલ્લ લલતા હોય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

હિંમત રાખીને મોંઘીએ આંચકો માર્યો અને આંચકો સમેત એનો એક હાથ, રતીયાના ભૂજબંધમાંથી ફૂટો થયો.

ફૂટો થતાંજ, ગડુમ કરતો, મોંઘી પટલાણીનો મજબૂત મુકકો રતીયાના જડબા ઉપર પછડાડ્યો.

એતું જડ્યું સમસમી ગયું, પણ તેણે ભૂજબંધ ઢીલો કર્યો નહિં.

મોંઘીએ ખૂબજ ધમપછાડ કર્યા, છૂટવાનાં બહુયે ફાંફાં માર્યાં પણ છૂટી શકી નહિ.

નિરાશ થયેલી નિરાધાર મોંઘીને દેવાતું સ્મરણ થયું. તેનાથી ઢૂંઢો મુકાબ ગયો.

‘મૂઝા, તને ડાગળીઉંચે કેમ છોડી ગયું?’

‘વહાલી, ડાગળીઉં પણ મને તારે સારું જ મૂકી ગયું છે!’ કહીને રતીયાએ ખડખડ કરતું રાક્ષસી અટ્ટહાસ્ય કર્યું.

‘ઓ ભગવાન, તું પણ ક્યાં છે?’ મોંઘીએ રડતાં રડતાં કહ્યું.

‘ભગવાન?’

ફરીથી રાક્ષસી હાસ્ય ભયંકર રીતે હસતાં, રતીયાએ તેના વિકરાળ મોંઢાને, મોંઘીના મુખ તરફ ધસડ્યું.

મોંઘીએ માથાંને આડુંબવળું કરી નાખવા ખૂબ જ ફાંફાં માર્યાં, પરંતુ રતીયાએ શરીરમાં હતું તેટલા જોરને એકઠું કરીને, એના કામવાસનાથી સળગતા ઓખડને મોંઘીના ઓખડ ઉપર જોસથી ચાંપીને કહ્યું.

‘જો આમાં જ ભગવાન સમાયો છે!’ વીંછીનો દંશ થયો

હોય તેમ ચમકીને મોંઘીએ માથું હચમચાવી દધ, રતીયાના મોંઢાને હઠાવી દીધું.

‘હાય હાયરે ભગવાન, તનેયે મારા જેવીની દયા નથી આવતી?’

તે ઠૂઠવો મૂકીને રડતી હતી.

‘વહાલી, મારી હૃદયમૂર્તિ! મારા જેવા ભકતની પાસેથી તું જાણ કે આ દુનિયામાં ભગવાન નામની કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ. જો હોય તો તે આ એક જ છે. તારા જેવી રસમૂર્તિઓ એ જ જીવતો જગતો ભગવાન! એવા ભગવાનને સદેહે ભેટવા માટે જ મારા જેવા ભકત આટઆટલાં તપ તપે છે.....’

‘મોટા ભકતાઈનો દાવો કરનારો, તું રડ્યા, તારો નાશ કેમ થયો નહિ...’

‘વહાલી, મારી ભકતાઈનો દાવો સાચો છે. નંદુ એ વાત જાણુ છે જ. મેં તને કહ્યું ને કે મારો પ્રભુ તારા જેવી સલુણી સુંદરીઓ જ છે. તેની જ હું અહોનીશ આરાધના કરું છું.’

અને વળી તેણે પોતાનાં હોઠ ફરીથી મોંઘીના મોંઢા તરફ લંબાવ્યા.

પણ આ વખતે તે ન ફાવ્યો. એક બળપ્રદ આંચકા સમેત મોંઘીએ રતીયાને ઉથલાવીને પટકી નાખ્યો.

રતીયાનો ભક્ષ કરવા દુનિયામાં કોઈ ચંડી ઊતરી આવી હોય તેમ ઝણેણાટી ખાતી ઊભી રહી. આમતેમ પડેલાં તેનાં કપડાં શોધવા લાગી. પણ તેને એકે વસ્ત્ર જડ્યું નહિ. નશા-

વાળી કાશી પાછ તે ઘેનમાં હતી તે વખતે જ તેનાં વસ્ત્રો
જેથી લેવામાં આવ્યાં હતાં.

મોંઘીનો ક્રોધ પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો. તેનું ચાલત તો તે
આખા મકાનને આગથી સળગાવી દેત અને રતીયા તથા નંદુને
તેમાં હોમી દેત.

મોંઘીને વસ્ત્રો શોધવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કરતાં જોઈને
રતીયો ફરીથી એક વખત રાક્ષસી હાસ્ય હસ્યો. પોતાને પડેલા
મજબૂત મુકકાનું એ રીતે વેર વળતું હોય એવો એને તેથી
સંતોષ થતો હતો.

‘કપડાં તો નંદુબાની પેટીમાં પડ્યાં છે !’ અને વળી તે
ભયંકર હાસ્ય હસ્યો.

‘એટલે ?’ સિંહણની માફક મોંઘી ગળું ઊઠી.

‘તે તારી નંદુબાને પૂછી લેજે.’

મોંઘીને પોતાની શારીરિક દશાનું ફરીથી તાણું જ
ભાન થયું.

પથારીની ચાદર જેથી તેણે શરીરે લપેટવા માંડી, અને
દોડતી બારણા તરફ જઈ તેને ધકકો માર્યો.

પણ બારણું બંધ હતું, બીજા બારણા પાસે જઈને તેણે
ત્યાં ધકકો માર્યો એ બારણું પણ બંધ જ હતું.

‘શું મને કેદ કરવામાં આવી છે ?’

‘હા મારી વહાલી ! તને કેદ કરી નથી પણ મારા પ્રેમ
પિંજરમાં.....’

એકાએક જડખા ઉપર પડેલા બીજા મજબૂત મુકકાથી
રતુ ભગતના શબ્દો મોઢામાં જ રહી ગયા. શબ્દોને બદલે મુખ-
માંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી !

૨૫

મોંઘીએ રતુ ભગતની સામે થવા માટે પોતાનાથી બને તેટલા બધા પ્રયત્ન કર્યા પણ તે ફાવી શકી નહિ.

રતુના મોંઢામાંની રકતની ધારા વહેવા લાગી એટલે એ કાયર માણસ ગભરાઈ ગયો. તેણે બૂમ મારીને નંદુને પોતાની મદદે બોલાવી.

રતીયાની કાકલદી સાંભળીને નંદુનાં ખાનગી ખારણાં ધડાધડ કરતાં ઉઘડ્યાં, અને સિંહણ જેવા વિક્રાળ દેખાવવાળી નંદુ એકદમ આવીને મોંઘી જ્યાં હતી તે ખંડમાં ઊભી રહી.

નંદુ આવી ત્યારે અંદરનો દેખાવ જુગુપ્સા ઉત્પન્ન કરનારો હતો.

મોંઢામાંથી લોહી ઝરતો રતીયો એક બાજુ પર બેસી ગયો હતો અને હમણા એક જ દ્રષ્ટિપાતે બાળીને ભરમ કરી

મૂકશે એવી લાગતી મોંઘી બારણાની નજીક ઊભી હતી. તેનાં વિસ્ફારિત નયનોમાંથી ક્રોધના તણખા ખરી રહ્યા હતા.

એને જોધને નંદુ પણુ એક વિપલ ડરી ગઇ.

નંદુને આ જાતનો અનુભવ કંઈ નવો નહોતો. એનો તો એ જૂના વખતનો ધંધો હતો. અનેક સ્ત્રી-પુરુષના સ્વભાવનો એણે અભ્યાસ કર્યો હતો. અને આવી કટોકટીની ઘડીએ કેમ વર્તવું તેનું એને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન હતું.

તુરંત જ તેણે હિંમત હાથ કરી. મોઢાં ઉપરના રાક્ષસી ભાવની રેખાઓને વધારે તરી આવે તેવી કડક બનાવીને તેણે સત્તાવાહી અવાજે કહ્યું.

‘મોંઘી !’

તેના જવાબમાં મોંઘીના મોઢામાંથી એક અક્ષરે ન નીકળ્યો. હતી ત્યાં જ સ્થિર, ચિત્રની માફક તે ઊભી હતી.

એનું રોમે રોમ સળગી રહ્યું હતું. નંદુને જોધને એ આગ જોરદાર બની.

નંદુને મોંઘી જેવી એક ગામડિયાણુનો આ જાતનો મિજાજ ખૂંચ્યો.

‘મોંઘી કાણુ ?’ એના દિલના આવેગ ભર્યા વિચારો મૌન-વાણીમાં ગુંગળાતા હતા. ‘ગમે તેમ પણુ રસ્તાની રઝળતી ભિખારણુ. મારા વિના એને આશરો આપનાર કાણુ હતું ?’

નંદુ એટલા જ વિચારથી અટકી નહિ. તે મનમાં જ બળડી.

‘ભિખારીઓને તે વળી નીતિ શું ને અનીતિ શું?—પાપ શું ને પુણ્ય શું?—શીયળ શું ને ભ્રષ્ટાચાર શું?’

‘મોંઘી, કેમ અલી કંઈ બહુ મિઝજમાં આવી ગઈ કે શું?’ નંદુએ એ ડગલાં આગળ ધસીને તાડુકા કર્યો.

‘તને હું બરાબર ઓળખી ચૂકી!’ મોંઘીએ તેના જેટલો અવાજ ન કાઢ્યો, છતાં એનાથી બમણાં નિશ્ચયબળથી તે બોલી.

‘ચાલ, ચાલ, હવે ઓળખનારની દીકરી! સાળી ન જોઈ હોય તો ડાયલી ને!’ નંદુ એકદમ આગળ આવી, તેણે મોંઘીનો હાથ જોરથી પકડતાં કહ્યું.

‘આઘી ખસે છે કે નહિ?’ કહેતાં જ રોમેરોમ કોધાગ્નિથી ભડભડી રહેલી મોંઘીએ એક ભયંકર આંચકા સમેત નંદુને ધક્કો માર્યો.

એ આંચકાની સાથે જ મોંઘીનો હાથ તેના હાથમાંથી છૂટી ગયો, એટલું જ નહિ, પણ ધડુમ કરતી નંદુ જમીન ઉપર પટકાઈ પડી.

ધડાકો સાંભળતાં રતીયાના હાંબ ગગડી ગયાં.

મોંઘી વિકાળ બની તેની તરફ ધસી. એટલામાં ગભરાયલા રતીયાએ અને ધરણી ઉપર પછડાઈ પડેલી નંદુએ કાગારોળ કરી ચૂકી.

એ રડારોળ સાંભળીને નંદુના ચુપ્ત શાગીદો એકદમ ત્યાં દોડી આવ્યા.

બાણે કથુંજ બન્યું ન હોય તે રીતે નંદુ ઊભી થઈ.

અને રતીયા તરફ ધસતી મોંઘી તરફ જોયા વિના તેણે પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી.

‘પકડો એ કર્કશાને !’

મોંઘી તે વખતે બરાબર રતીયાની સામે ઊભી હતી, ઉંદર ઉપર તલ્લપ મારવા બિલાડી તૈયાર ઊભી હોય તેમ.

રતીયો ગભરાયલો છતાં ટટાર રહેવાનો દેખાવ કરતો દિવાલને અઢેલીને ઊભો હતો એનું હૈયું પવનમાં ધૂજતા પીંપળાના પાનનો સ્વાનુભવ કરી રહ્યું હતું.

ત્યાં તો નંદુના શાગીદોએ આવીને મોંઘીને પકડી, અને રતીયાના જીવમાં જીવ આવ્યો.

‘મારો સાલીને !’

કાયર પુરુષને જાજતી રીતે મોંઘીને પકડાયેલી જોયા પછી તેણે દમ દેખાડવાનો ડોળ કર્યો.

ત્યાં તો બાણુમાંથી જંછેડાયેલી નાગણુ જેવી નંદુનો કર્કશ અવાજ સંભળાયો :

‘જેમ શું રહ્યા છો, એણે મારી ઉપર હુમલો કરવાની શેખી કરી છે; જમાડો એને બરાબર મેથી પાક.’

પછી તો બાકી જ શું રહે ?

નંદુના એ શાગીર્દો સામાન્ય નોકરોના સ્વાંગમાં છુપાયલા મવાલીઓ જ હતા. નંદુના નીચ ધંધાના એ મોટા મદદગારો હતા. જ્યારે કંઈ પણ આપત્તિ જેવું જણાય ત્યારે પોતાનું પાણી બતાવવા માટે જ તેમને રોકવામાં આવ્યા હતા.

તેમનો દેખાવ જ અત્યારે એટલો કઠોર તેમજ બિહામણો લાગતો હતો કે મોંઘી તો શું પણ ભલભલા જવાંમદો પણ તેમને જોઈને ગભરાઈ જ બન્યા.

એક ક્ષણ પહેલાં મોંઘીની રજેરગમાં સિંહણનું જોશ ધબકતું હતું ને પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા મારવા કે મરવા તે તત્પર બની હતી. પરંતુ નંદુના શાગીર્દોએ બણે કોઈ પશુને ખેંચતા હોય તેવા આંચકા સમેત તેને ખેંચી, અને નિપ્કુર રીતે તેને પકડી. તે વખતે જ નંદુના મુખમાંથી ‘મારો એને’ એ શબ્દો નીકળતાં જ મોંઘી ગભરાઈ.

શિકારીઓ વચ્ચે શિકારની જેમ એકલી, અટૂલી વિષયાંધ પુરુષની પાસે, સ્ત્રીબતિનાં શીયળનાં દલાલાં ઉપર જીવનારી અધમ ફૂલટાના ફૂટણખાનામાં, મવાલી મારાઓની વચ્ચે ઊભેલી, મોંઘીનો જુસ્સો ઓસરી ગયો.

‘સાલી, ભિખારડી !’

મારાઓ પોતાનો પ્રભાવ બતાવે ત્યાં સુધી કે ન થોભતાં નંદુ એકદમ મોંઘીના ઉપર ધસી ગઈ અને તેના મોંઘા ઉપર જ ક્રોધ ભર્યો મુકકો લગાવતાં તે બરાડી ઊઠી.

‘કરી નાંખો પૂરી, એ રાં...’, છિનાળ, એમને એમ માન-

ની નથી...' ત્યાં તો મોંઘીના પડખામાં ધડુમ કરતો મુકડો ડ્યો.

જીવનમાં એવો પ્રહાર તેણે કદી અનુભવ્યો નહોતો.

મોંઘી એવડી વળી ગઇ, તે વાગેલી જગા ઉપર હાથ રવવા બંધ ત્યાં તો બીજી તરફથી એટલી જ સખત લાત પડી.

ધડુમ કરતી મોંઘી જમીન ઉપર પછડાઇ પડી. તેનાથી રમી ચીસ નાંખાઇ ગઇ.

પણ એક મજબૂત હાથે તેના રાડ નાંખતા મોઢાને ભચડી પાખુ અને બાજુમાં ઊભેલાની ધડાધડ લાતો તેની ઉપર પડવી શકે છે.

મોંઘીની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ જવા લાગ્યાં; જેમ તેમ માર પડતો હતો તેમ તેમ શરીરના સાંધા કળતા હતા.

અને એટલું જાણે એણે પડતું હોય, તેમ રતીયો વચ્ચે વચ્ચે આવીને તેને લતાપ્રહાર કે તમાચો લગાવી જતો.

‘કેમ, પડે છે ને મજ?’ રાક્ષસી જેવી નિપુર નંદુ મોંઘીની સામે જોઇ જોઇને વચ્ચે વચ્ચે પૂછતી.

‘સાળી રસ્તાની ભિખારડી ! ક્યાં ય રવડતી અને દૂકડા ભેળી ખાતી હોત તેને આશરો આપ્યો તો મારી જ સામે પડે કેમ...?’

ચારે તરફથી પડતા મારને લીધે પછી તો મોંઘી લગભગ ધડુ જ બની ગઇ હતી. ત્યારે નંદુએ મારાઓને મારતાં ટકવાનું કહ્યું.

રતીયો મોંઘી ઉપર ગુજરેલા એ જુલમને જોઈને રાચતો હતો. ‘સાળી એ જ લાગની છે.’

‘નાંખી દો એને પેલી ઓરડીમાં.’ નંદુએ મવાલીઓને આજ્ઞા કરી.

અને મકાનના ભોંયતળિયે આવેલી એક અંધારી ઓરડીમાં મોંઘીને ઉંચકી જઈને પૂરવામાં આવી.

છેક જ ઉપરની બાબુનાં બે નાનકડાં જળી બારીઓમાંથી સહેજ સહેજ પવન ને પ્રકાશ આવે, તે સિવાય હવા કે અજવાળા માટે તે ઓરડીમાં બીજું કશું જ સાધન નહોતું. ભોંયતળિયું અનેક ટેકાણેથી ઉખડી ગયેલું, પ્રકાશના અભાવે લેજવાળું, ગંધાતું અને ચામાચીડિયાંના વસવસાટની વાસ મારતું હતું. આમ તેમ ઉંદરડા દોડાદોડ કરતા હતા, અને આસપાસથી જેંથી આણેલા શિકાર ઉપર તાગડધીન્ના ઉડાવતા એ જ ઓરડીને પોતાનું કાયમનું નિવાસસ્થાન બનાવી બેઠા હતા. એ ઓરડીમાં ઘાસની કંતાનથી સીવેલી એક ગંધાતી, ફાટી તૂટી ગોઢી પડી હતી, તેની ઉપર મોંઘીને બેહાલ-બેભાન દશામાં નાખવામાં આવી. બાબુમાં એક અવાવરુ જેવી લાગતી ઢાંકણા બિનાની લોટીમાં પાણી રેડવામાં આવ્યું, અને એ જ દશામાં તેને ત્યાં નાખીને, નંદુ, રતીયો તેમજ તેના મારાઓએ ધડાધડ ઓરડીનાં બારણાં બંધ કર્યાં. અંધારી ઓરડીમાં મુડદાં જેવી મોંઘી એકલી જ રહી.

મોંઘીને ભાન આવ્યું ત્યારે બહારની દુનિયામાં સવાર ઊગી ચૂક્યું હતું. રાત્રિની અલ્પ વિશ્રાંતી પછી શહેરના રાજમાર્ગો માણસોની અને ગાડીઘોડાઓની દોડધામથી ફરીથી સજીવન થયેલા લાગતા હતા. પરંતુ મોંઘી ને ઓરડીમાં કેદ પુરાઇ હતી તેમાં તેા નાનકડાં બળી બારિયામાંથી ઝાંખું ઝાંખું અજવાળું જ દેખાતું હતું.

એ ઝાંખા પ્રકાશમાં મોંઘીએ પથારીમાં બેઠા થવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ તેના શરીરનો એકેકે એક ભાગ રાત્રે પડેલા મારથી એટલો દુઃખતો હતો કે, ઊઠવાનો પ્રયાસ કરતાં જ તેનાથી ચીસ પડાઇ ગઇ.

તેણે પથારીમાં પડે પડે જ આસપાસ નજર નાખી. એ ઓરડીનો ભયંકર દેખાવ જોતાં જ ગભરાઇ ઊઠી.

ઉંદરોની દોડાદોડ, ચામાચીડિયાંની કારમી ચીસાચીસ, એમની દુર્ગંધ, ખરાબ વાસ મારતી પથારી, અવાવરુ ઓરડો

કેધાકું જળપાત્ર એ બધું જોવાથી એના હૃદય ઉપર ભયંકર આઘાત થયો.

‘મારી આ દશા ? ઓ ભગવાન કયા પાપના આ ફળ !’

એનાથી ઠૂઠવો મુકાઇ ગયો. તેની સાથે સાથે જ રાત્રિનાં ભયંકર દ્રશ્ય એક પછી એક એની આંખ આગળથી પસાર થવા લાગ્યાં.

જેને માતા જેવી માનીને રહી તે નંદુ રાક્ષસી કરતાંયે નહોતી નીવડી. જેને પવિત્ર ભક્ત માન્યો તે અપવિત્ર, પરસ્ત્રીગામી, નરપિશાચ સમો નીવડ્યો. જે પતિનેા આજે પત્નો પણ નહોતો, તે પતિને હમેશાં વફાદાર રહેવાની ઉત્કટ માવના છતાં પોતાનું શીયળ ધૂળમાં રગદોળાઇ ગયું.....

એક પછી એક વિચાર આવતો ગયો, તેમ તેમ મોંઘીનું શમેશમ સળગી ઊઠતું હોય તેવી વેદનાઓ તેને થવા લાગી.

એ મનોવેદનાની વચ્ચે જ મોંઘીને દેવાનું સ્મરણ થયું.

‘અત્યારે એ કયાં હશે ?—શું કરતા હશે ?—સાથે જ રેલાઓ કહેતા હતા તેમ એમણે પોલિસના માણસોના ખૂન કર્યા હશે ?—તો તો એ હજી સુધી છૂટા કયાંથી કરતા હશે ? પોલિસ જરૂર એમને પકડી ગઈ હશે. હાય, હાય ! એમની યાં શું દશા હશે ? લોકો કહે છે કે પોલિસનાં માણસ તો ખવતા જમ જેવા હોય છે. ચોરીના ચુંદા કબુલાવવા તે દિવસે કટકટલાં સ્ત્રીપુરુષોને પોલિસે ગમે તેમ માર્યાં હતાં, ઉંઘાં કટકાવ્યાં હતાં, અંગુઠા પકડાવી બરડા ઉપર અરધા અરધા માણુ વજનનાં પથર મૂક્યા હતાં, માણુસોને ઉંઘા પાડી તેમની

ઉપર લોખંડની એડી સમેત ખૂટની લાતો મારી હતી. સ્ત્રીઓ તેમજ પુરુષોને ફટલી બધી ગંદી, ભયંકર ધમકીઓ આપી હતી ?—એમની પણ એવી દશા કરી હશે તો ? અને કદાચ એમ થતાં.....’

મોંઘીની કલ્પના એટલેથી જ અટકી પડી.

‘વખતે તે અસહ્ય ત્રાસથી મરી ગયા હશે તો ?’ એટલે સુધી જવાની એના મગજની શક્તી રહી નહિ, બુદ્ધિ પણ આગળ વધતાં અટકી પડી, તેને બદલે અશ્રુનો પ્રવાહ નેત્રો દ્વારા વધુ જીરસાથી વહેવા લાગ્યો. અને ફરીથી એનાથી ચીસ નાંખાઈ ગઈ.

પતિનો વિચાર થતાં મોંઘી પોતાનું કષ્ટ તાત્કાલિક તો વીસરી ગઈ. તે ફટલીયે ક્ષણે સુધી જડવત બેસી રહી, પછી તેણે રડ્યા જ કર્યું.

દેવાના મૃત્યુની કલ્પનાએ એને બાવરી બનાવી મૂકી.

હવા અજવાળા વિનાની ભેજવાળી, ગંધાતી ઓરડીમાં તે મૂંઝાતી હતી, પણ એ મૂંઝવણ શારીરિક હતી. દેવાને લગતી અમંગળ કલ્પનાએ તો તેનાથી ખૂબજ ભયંકર એવી મનની મૂંઝવણમાં તેને ધકેલી દીધી.

તેનાથી ન રહેવાયું. હમણાં માથું ફાટી જશે કે શું ? એવું થયું. શું કરવું ? દિલની અકળામણ કેમ રોકવી, મનની શાંતિ શી રીતે પાછી મેળવવી તેની એને ગમ પડતી નહોતી, તેમ તે વધુ અને વધુ અકળાતી હતી. એ અકળામણ દૂર

કરવાનો કાઈ માર્ગ એને ન સૂઝ્યો એટલે અકળાયેલી મોંઘીએ ભેરથી માથાં ફટવા માંડ્યાં.

પણ માથાં અકળવાથી તો એની શારીરિક વેદના વધી અને માનસિક વેદનામાં કશો જ ઘટાડો થયો નહિ.

તે હારી ગઈ, થાકી ગયેલી ભેદામ જેવી ફરીથી બેશુદ્ધ બની ગઈ.

લગભગ કલાકેક પછી તેની આંખ ઊઘડી. ભયભીત બનેલી મોંઘીનો આખો દેખાવ ફરી ગયો હતો. ગઈ કાલે રાત્રે તેને બેનાર અત્યારે તેને ઓળખી શકે તેમ નહોતું. એના શરીરનું ઠંકાણું નહોતું, શરીર ઉપર વસ્ત્રો નહોતાં, વાળ વીખરાઈ ગયા હતા, હાથમાંની ખંગડીઓ તૂટી ગઈ હતી.

ફરીથી ભાન આવતાં એ બબડવા લાગી.

‘મારી આવી દશા—એ હોય તો થવા દે?’

દેવાના વિચારોથી એનું નાનકડું—માથું ભરાઈ ગયું; એ બન્ને પરણ્યાં; પરણીને પહેલ વહેલાં મળ્યાં, દેવાએ તે વખતે પોતાની સાદી ગ્રામ્ય કલ્પના પ્રમાણે બીજાંઓથી છાની છાની એને મારે આણેલી મિઠાઈ આપી, આખી રાતનો ઉભાગરો કરીને, બીજું કાંઈ સાંભળી ન શકે તે રીતે, એ બે અબણી અકિતઓએ પહેલી જ ઓળખાણ વખતે ડાહ્યાં સ્ત્રી પુરુષો બાણીને હસે, તેવી અનેક વાતો કરી કરીને સમય વિતાડ્યો—તે પછી એમની વચ્ચે સહજ ઓળખાણ થાય તેટલામાં મોંઘીને પિયરથી તેડવા આણું આવ્યું—જૂટા પડવાની આગલી રાત્રે બન્ને પેટ ભરી રડ્યાં—વળી તેઓ ફરીથી મળ્યાં.

પછી તેા ખેતરે મોંઘી બાથું આપવા જવા લાગી, ત્યાં અને ઘરમાં બીજું કાંઈ ન હોય ત્યારે મોંઘી ને દેવો બન્ને ગમત કરે પછી દેવો એકલો થયો. એને માથે ઘરનો બધો બોળો પડ્યો. મોંઘી અને દેવો ઘરમાં સ્વતંત્ર રીતે રહેવા લાગ્યા. એ બધાં પ્રસંગોનાં સ્મરણો પંખીની માફક એની આંખો આગળ ઊડવાં લાગ્યાં.

વળી કલ્પનાનો તંતુ આગળ લંબાયો :

તે સીમંતિની થઈ અને પતિ પત્નીએ અનેક વખત ખેતરમાં ઝાડની નીચે કે ઘરમાં એકાંતમાં બેસીને બાવી બાળક માટે રચેલાં અનેક સમણાંનું તેને સ્મરણ થયું, અને એ સ્મરણની સાથે જ, વરસાદની ઝડીઓ, પોતાનો મંદવાડ, સુવાવડના ખર્ચ પૂરતાં નાણાં લેવા માટે દેવાનું શાહુકારના ઘર તરફ પ્રયાણ, પ્રસવ વખતની પીડા એ પ્રસંગોનાં કંટુ સ્મરણ ઉપરા ઉપરી થઈ ગયાં.

મોંઘીને પોતાનું મૃત બાળક સાંભર્યું. પતિની તે વખતની ગેરહાજરીનું સ્મરણ થયું. દેવો આવ્યો—ઘેરથી ચાલી ગયો અને ગૂમ થયો એ પ્રસંગોનાં સ્મરણ બીજાની ઝડપે તેને થયાં. અને તેથી તેના દિલને આઘાત થયો. તે ફરી રડી પડી.

રડી રડીને થાકે તે પહેલાં આવી અનેક વિચાર પરંપરાથી થાકેલું તેનું મન દેવાની પાછળ દોડ્યું.

‘લોકો કહે છે કે ખૂન કરનારને ફાંસીને માંચડે ચડાવે છે. તેને ગળે દોરકું બાંધીને ગુંગળાવીને મારી નાંખે છે—નહિ તેા ધારવાળા મોટા ભાલા ઉપર ઊંઘી સુવડાવી તેના શરીરમાંથી આખા સળિયાંને પસાર કરી તેને મારી નાખે છે...એમનુંય

એવું થયું હશે ? હાય, હાય, એ અત્યારે જીવતાં નહિ હોય ?

મોંઘીથી આ વખતે તો મોટેથી દૂધનો મુકાઈ જવાયો. કેમે કરતાં તેનાથી મનની લાગણીઓ ઉપર અંકુશ રાખી શકાયો નહિ.

તે રડી-ખૂબ રડી, થાકી જવાય એટલું રડી. રડી રડીને એનાં આંસુ ખૂટ્યાં. માથાની એકે એક નસ તૂટવા લાગી, માથું ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગ્યું, ધીરે ધીરે તેનો આત્મા કાંઈક અગમ્ય ઉંડાણમાં ફળતો હોય તેવી લાગણી થઈ. એનું શરીર ઠંડું થવા લાગ્યું, આંખો ઉઘાડી છતાં દેખાતું બંધ થઈ ગયું. મોંઘી વળી પાછી એમાન બની ગઈ.

કુંઝી માણસના હૈયા સમી સ્વરજના કિરણોની ગરમીનો પ્રભાવ જાણવા લાગ્યો, ત્યારે તરકરની ચાલે નંદુ મોંઘીવાળી ઓરડી આગળ આવી. ઉંદરની ઉપર છલાંગ મારવા તત્પર થયેલી બિલાડી જેવી તિક્કણ દ્રષ્ટિથી આમ તેમ જોતી નંદુએ, ધીમે-અતી ધીમેથી, બહારનું તાણું ઉઘાડ્યું, અને અવાજ ન થાય તેટલી સાવધાનીથી તેણે ઓરડીમાં પગ મૂક્યો.

ગંધાતી પથારી ઉપર બેભાન મોંઘી પડી હતી.

પથારીમાં કોઈ પણ જાતનું હલનચલન નહિ જાણાયાથી, નંદુને એકાએક વિચાર થયો.

‘મરી ગઈ કે શું?’

એ વિચારથી એનાં કંઠોર હૃદયે પણ એક વિપલ કંપ અનુભવ્યો.

પણ બીજી જ પળે તે સ્વસ્થ થઈ ને આગળ વધી.

બહાર પુષ્કળ પ્રકાશ હતો. પરંતુ એ ગંધારી-કોટડીમાં, નાના બળી બારીઆમાંથી છેક જ ઝાંખું ઝાંખું અજવાળું આવતું હતું.

એ અજવાળાના મંદ પ્રકાશમાં નંદુએ વાંકાવળીને, મોંઘીના અચેતન શરીરની છેક જ પાસે જઈને બેયું.

મોંઘીની છાતી ધીમે ધીમે ઊંચીનીચી થઈ રહી હતી. તેનો શ્વાસોશ્વાસ ચાલતો હતો.

‘જીવ તો છે.’ કસાઈના જેટલી નિષ્કુરતા અને ખૂનીના જેટલી ભેતભાથી તે બોલી.

પણ મોંઘીને અચેતન બેઠને તે નિરાશ થઈ.

તે મોંઘીની મસ્કરી કરવા આવી હતી. એના દુઃખી હૃદય ઉપર બીજા વધારે મરમના ઘા કરી, વેરનો બદલો લેવા આવી હતી. બિલાડી શિકાર કર્યા પહેલાં ઉંદરને મૃત્યુ-કાલના લયાનક બેલ બેલાવે તેવા બેલ ગરીબડી, નિરાધાર કેદી બનાવેલી મોંઘીના હૈયા સાથે તેને બેલવા હતા. પરંતુ તેની એ આશા ફળીભૂત ન થઈ. નંદુને તેથી નિરાશા થઈ.

પણ મોંઘીને અચેતન બેવાથીયે નંદુનું દિલ પીગળે તેમ નહોતું. તે આટલે સુધી ગંધાતી ઓરડીમાં આવ્યા પછી પોતાની નિરાધાર કેદીને શાંતિમાં પડી રહેવા દઈને પાછી બચ તેવી સુંવાળી નહોતી.

તે ફરીથી મોંઘી તરફ નીચી વળી.

“રાં...! મારી સામે થવાનો બદલો તને બરાબર આપીશ.”

વંતરીની માફક અંધારા ઓરડાના સ્થામ વાતાવરણમાં મૂઠી વાળેલા જમણા હાથને, હવામાં ઉછાળતાં ઝકઝક સ્વરે તે બોલી ઊઠી.

નંદુ તે વખતે વેરની આગમાં સળગી રહી હતી. એવી અનેક આગોમાં સળગી સળગી તે નડોર-ફૂર બની ગઇ હતી. એ આગોમાં એની તમામ માનવતા બળીને ભસ્મ થઇ ગઇ હતી.

વેર વાળવાની ધૂનમાં તેણે મોટે અવાજે બૂમ મારી.

એ જ વખતે ચીસ પાડતી “ઓ બા રે! ઓ મા રે! ઓ મને કાઢી બચાવો! બચાવો!” કરતી પથારીમાં બેઠી થઇ ગઇ. અને ભયભીત, બહાવરી મોંઘી ફાટે ડોળે ચારે તરફ જોવા લાગી.

એની દ્રષ્ટિમાં કારમો ભય હતો, એ ભયને લીધે એનું કુમળું હૈયું ફડફડી રહ્યું હતું. બેબાકળી મોંઘીના મુખ ઉપર ભયના-ગભરાટનાં સાપોલિયાં દોડાદોડ કરી રહ્યાં હતાં.

મોંઘીની એ દશા જોઇને નંદુએ ભયંકર અટહાસ્ય કયું.

એના પડઘાથી આખું ભોંયરું લીધણુ બની ગયું.

મોંઘી પથારીમાંથી અડધી ઉછળી ઉછળીને હાથ લાંબા, કરી, આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહાવતી, કરગરી રહી હતી:

‘ઓ!-ઓ!-મને મારી નાખો, જોઇ એ તો મારા દૂકડે

દૂકડા કરી નાંખો, પણ એમને બચાવો !—એમનો કશો જ વાંક નથી—વાંક મારો છે. એમને ન મારશો !’

મોંઘી એભાન દશામાં બોલી રહી હતી. તે એભાન થઇને પડી, તે પછી સુષુપ્ત અવસ્થામાં પણ દેવાની મૂર્તિ એને દૈયેથી ખસી નહોતી.

દેવાના જ વિચારો કરતાં, તેની એભાન અને બંધ આંખો આગળ ભયંકર દ્રશ્ય ખડું થયું હતું.

‘દેવો જ પોલિસ સિપાહીનું ખૂન કરનાર હતો એમ સાબિત થયું હતું. પણ દેવો ખૂન કરીને નાસી ગયો હતો. ફટલાય દિવસ તેનો પ-તો લાગ્યો નહિ. પણ સિપાઇઓ તેનો પીછો છોડે તેમ નહોતું—આખરે દેવાને એક ગાઢ અરણ્યના પહાડોની ખીણમાંથી પોલિસે શોધી કાઢ્યો—દેવાને ખૂબ માર્યો, હાલ હવાલ કર્યો અને તેની પાસેથી ખૂનનો એકરાર કરાવ્યો—દેવાને અદાલત સમક્ષ ખડો કરવામાં આવ્યો—દેવાની ઉપર ખૂનનો આરોપ પુરવાર થયો. દેવાએ મોંઘીની સુવાવડના પ્રસંગની વાત માંડીને કરી, પોલિસે તેને વેઠે પકડ્યો, એથી તેનું બાળક મરી ગયું—તેની સ્ત્રી ગાંડી બની ગઇ—એ વેરનો બદલો લેવા માટે તેણે ખૂન કર્યું છે, એ વાત દેવાએ સ્વીકારી. તેને ફાંસીની સજા થઇ, એને ફાંસી દેવાની તૈયારી થઇ. ફાંસીના માંચડા ઉપર તેને ચડાવ્યો. અને મારાએ તેને મારવા માટે કારમી ચીસ પાડી.’

એ કાદવનિક દ્રશ્ય મોંઘી બાજુ જોઇ રહી હતી. પેલા મારાની કારમી ચીસની સાથે સાથે જ નંદુનો વરવો અવાજ નીકળ્યો. એ

અવાજ સ્વપ્નદર્શનમાંના મારાનો અવાજ છે એવો મોંઘીને આભાસ થયો. મોંઘી તેથી ચમકીને દેવાને છોડાવવા વિનવવા લાગી.

‘ચાલ, ચાલ, ફૂલટા ! ઢોંગ કરે છે ?’

નંદુએ એમ કહેતાં બેભાન દશામાં ચીસો નાખતી મોંઘીને હસણું માયું.

મોંઘી હસેલાના આઘાતથી પટકાઈ પથારી બહાર જઈ પડી.

જમીન ઉપર એનું માયું સખત અફળાયું. તેને ખૂબ વાગ્યું, તમ્મર ચઢ્યાં અને વળી બેભાન બની ગઈ.

નંદુએ વળી એને આંચકા સમેત ખેંચી. ‘રાં...? બદમાશ ! તારા આ જાતના ચેનચાળા મારી આગળ નહિ ચાલે, સમજ ?’

એ વાંતરી જેવી વિકાળ લાગતી હતી. એના આંચકાથી ખેંચાઈને મોંઘી આગળ આવી પડી.

ધક્કાથી પટકાતાં જ મોંઘીનું માયું ફૂટી ગયું હતું અને તેમાંથી લોહી નીકળતું હતું. છતાં નંદુ વેરની ધૂનમાં બોલે જતી હતી :

‘કેમ, હજી આ ઢોંગ છોડીને મારું કહેવું માનવું છે કે નહિ ?’

ભોંય પડેલી મોંઘીને ઢંઢોળીને હચમચાવી ચૂકતાં તેણે ભયંકર સ્વરે કહ્યું.

મોંઘીનું આખું શરીર કંપતું હતું, તેમાં માથાના કપ્પે ઉમેરા કર્યા.

હચમચાટનો આઘાત મતાં તેની આંખ ઊઘડી ગઈ.

તેનાથી બોલાઈ જવાયું : ‘કાણુ...? કાણુ છો તમે ?’

‘રાં...? છિનાળ ! ભૂલી ગઈ છે ! હું કાણુ છું તે ? હું છું તારો જન લેનાર મોત !’

દુઃખની પીડાએ અને નંદુના કર્કશ અવાજે મોંઘીને કંઈક ભાન આવ્યું.

તે ધીમે ધીમે પોતે ક્યાં છે તેનો વિચાર કરવા લાગી.

એને નંદુની ઓળખાણ પડી, પોતાની સામે નંદુ ઊભી છે, એની આંખમાંથી અગ્નિના તણુખા ઝરે છે, એના બોખા મોંઢામાંના થોડાક દાંત કચકચે છે, ચહેરો રાક્ષસી જેવો વિકાળ બની ગયો છે, તે જોતાં જ તેનાથી ચીસ પડાઈ ગઈ.

“તમે અહીં કેમ આવ્યાં છો? મને અહીં તો સુખે પડી રહેવા દો.”

“તને...? અને સુખે ? રાં...! કૂલટા ! સુખ તારા નશીબમાં છે જ નહિ ! તારે સુખ જોઈએ છે ? સુખ જોઈતું હોય તો મારું કહેવું કર. તેમ કરવા તૈયાર છે ?”

મોંઘી બોલી નહિ.

“ન હોય તો કંઈ નહિ. તારે હાથે જ તૈયાર થઈશ. આ ઓરડીમાં તારા જેવી છતાં તારા કરતાં પણ અનેકગણી વધુ

જીદી એવી સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓ સુધરી ગઇ છે. તું પણ એમજ સુધરીશ...તારે માટે સુખી થવાનો એકજ માર્ગ છે.”

“તે મારાથી નહિ બને. તમે અહીંથી જાઓ.”

“નહિ બને તો અહીં નાગી અને ભૂખી પડી પડી સડા સાળી, કમજત!”

નંદુએ તેની સામે તીવ્ર દ્રષ્ટિ ફેંકી વચનોનાં બાણ છોડ્યાં.

નંદુ મોંઘીને ધમકાવીને બહાર જવાનો વિચાર કરતી હતી, તે જ વખતે બાણુના મકાનમાંથી એક માણસ ફટકા સમેત તે ખંડમાં આવીને ઊભો રહ્યો. તેને જોતાં જ નંદુથી કારમી ચીસ નંખાઇ ગઇ.

‘તું કાણુ છે?’ નંદુએ ડરતાં ડરતાં પૂછ્યું.

‘ચ...પ...’ પેલા માણસે પોતાના નાક પર આંગળી મૂકીને કહ્યું.

તે વખતનો એ માણસનો ડરામણો દેખાવ જોઇને નંદુ વિશેષ ગભરાઇ.

‘અહીં શું કામ આવ્યો છે...?’

‘તે બધું હું પછી કહીશ, હાલ ચૂપ કર. જો વધુ હો હા કરી છે તો.....’ આવનારે ખીસામાંથી ખંજર કાઢીને નંદુને બતાવ્યું.

નંદુએ આ જ ઓરડામાં અનેક નિરાધાર અને અસહ્ય અબળાઓ પર પોતાના મારાઓ મારફત જીલમ ગુજાર્યા હતા. પરંતુ તેની જ સામે રક્ત તરસ્યા ખંજરનું ચળકતું પાનું ચમકવા લાગ્યું, ત્યારે એનાં ગાત્રો ઢીલાં બની ગયાં.

બોલનાર ધીમેથી છતાં મક્કમતાથી અને ધમકી ભર્યા અવાજે બોલતો હતો.

એનો સ્વર સાંભળતાં જ મોંઘીને તે પરિચિત લાગ્યો. તેણે ડરતાં ડરતાં ધીમેથી તે દિશામાં દ્રષ્ટિ ફેંકી. અને એકાએક નવું જોમ આવ્યું હોય તેમ તે પોકારી ઊઠી: ‘તમે? અહીં... ક્યાંથી?’

આવનાર માણસે મોંઘીનો અવાજ સાંભળતાં જ તેની તરફ ધારીને જોયું. અને તે એકદમ તેની બાજુમાં ધસી આવ્યો: ‘તું? અહીં...આ દશામાં?’

તે દેવો જ હતો.

તેને જોતાં જ મોંઘીએ પોતાની નગ્ન દશાને ઢાંકવા ઢાંકાં મારતાં મારતાં કહ્યું: ‘આ ઊભી છે તેણે જ મારી આવી દશા કરી છે...’

દેવો વધુ વાત સાંભળવા શોખ્યો નહિ. મોંઘીની હાલ હવાલ સ્થિતિ જોતાં જ તેનું રોમેરોમ ક્રોધથી સળગી ઊઠ્યું.

ભયંકર ધૂરકી કરતો એ નંદુ પર તલપ્યો: ભૂખ્યો વાઘ શિકાર તરફ તલ્પે તેમ.

ચાલાક નંદુ મોંઘી અને દેવાની વાત સાંભળીને ત્યાંથી

છટકી જવા માગતી હતી. તેટલામાં તો દેવાએ તેને હડફટમાં લીધી, અને નંદુ છટકી શકે તે પહેલાં તો તેની ગળચી પર દેવાનાં મજબૂત આંગળાંની લીંસ ચામડાની માફક બેસી ગઈ.

નંદુએ લીધણ ચીસ નાખી.

તેટલામાં તો દેવાએ આંચકા મારી તેને જમીન પર પટકી નાખી, અને તેના સાલ્લો બેંચી કાઢી મોંઘી તરફ ફેંક્યો.

મોંઘી સાલ્લો પહેરી રહે ત્યાં સુધીમાં તો દેવાએ નંદુને અધમૂઘ કરી નાખી, અને તેને જમીન પર પડેલી રહેવા દઈ મોંઘીનો હાથ પકડી તે જે રસ્તેથી આવ્યો હતો, તે રસ્તે અદ્રશ્ય થઈ ગયો.

નંદુએ દેવાના હાથમાં સપડાતાં જ જે કારમી ચીસ નાખી હતી, તે સાંભળી ઉપરથી તેનાં બે ત્રણ માણસો દોડી આવ્યા.

તેમણે નંદુને ઉંચકીને બેઠી કરી.

નંદુ ભયથી હજુ ધ્રૂજતી હતી, તેના ગળા પર દેવાનાં આંગળાંની સ્પષ્ટ છાપ પડી હતી, અને તેની ગુંગળામાણુ હજુ મટી નહોતી.

જેમ તેમ કરતી તે બોલી: 'તે આ તરફ ગયો છે, મોંઘીને પણ લઈ ગયો...'

તુરત જ બે માણસો દેવો નાસી ગયો હતો તે દિશામાં

દોડ્યા. અને બાકીના માણસો નંદુને હાથનો ટેકા આપી ઉપર લઇ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

દેવપરાના રમખાણ પછી નાસી છૂટેલો દેવો રઝળપાટ કરતો કરતો મોહનપુર આવી પહોંચ્યો હતો. અને થોડા જ દિવસોમાં તે શહેરમાં ચોરી કરવાનો ધંધો કરનારી એક ટોળકીના પરિચયમાં આવી, ચોરીનો વ્યવસાય કરતો હતો.

આગલી રાત્રે નંદુના મકાનની બાજુમાં ચોરી કરવા જતાં પકડાઇ જવાની અણી પર હતો, તેવામાં પોલિસને થાપ આપી, પોતાના સાથીઓથી છૂટો પડી જાપરાં ઠોકતો, એક અવાવરુ મકાનમાં આવી ચઢ્યો. ત્યાંથી માર્ગ શોધતો ને સંતાતો છુપાતો તે મોંઘી વાળી ઓરડીમાં આવી ચઢ્યો. તે વખતે નંદુ મોંઘીને ધમકાવતી હતી. તેની દષ્ટિ દેવા પર પડતાં જ તેનાથી કારમી ચીસ નંખાઇ ગઇ હતી.

નંદુને જરાક કળ વળતાં જ, તેણે પોતાના માણસને પોલિસ ચોકી પર ફરિયાદ કરવા માટે મોકલાવ્યો. અને મોંઘી જેવો શિકાર હાથમાંથી છટકી જવાથી તે ચિંતામાં પડી.

રતુ ભગત પાસેથી એ શિકારના બદલામાં તેને નિયમ પ્રમાણે સારી જેવી રકમ મળવાની હતી. તે રકમ હવે નહિ મળે અને મોંઘી પાછળ કરેલું ખર્ચ નકામું જશે, એથી નંદુ દિલગીર થઇ હતી. તેવામાં રતુ ભગત જાતે જ ત્યાં આવ્યો, અને નંદુની ઉપર થયેલા આક્રમણની વાત બાણીને તે પણ ગુસ્સે થઇ ગયો.

‘તે’ એની સાથે પહેલેથી જ જોઇએ તે રીતે કામ ન

લેવામાં લૂલ જ કરી હતી.’ રતુએ નંદુનો વાંક કાઢ્યો.

‘લૂલ તે તારી કે મારી ?’ નંદુએ છલુકો કરીને કહ્યું. ‘મેં’ તો તને તમામ ગોઠવણ કરી આપી, પણ તું જ બાયલાની માફક બાયડીના હાથનો માર ખાઈ બેઠો અને હવે મારો વાંક કાઢે છે ? હું ન હોત તો તારું તો આવી જ બન્યું હતું...’

‘એવાં બહાનાં નકામાં છે, નંદુ ! એ શિકારને નામે અત્યાર સુધીમાં તેં મારી પાસેથી કેટલા બધા પૈસા પડાવ્યા છે...!’

‘એટલે ? નંદુ ભેતમાથી બોલતી હતી. ‘શું તું કંઈ દયા દાન કરે છે ?’

‘મારી સાથે આટલો મિબજ ?’

‘તું મને ધમકી આપે છે ?’

‘મેં તારા જેવી ઘણીએ વાંતરીઓ જોઈ નાંખી...!’

‘અને મેં તારા જેવા અનેક વાંદરાઓને બનાવી કાઢ્યા છે સમજ્યો ?’

‘તું મને વાંદરો કહે છે ? સા... નાલાયક ...!’ રતિયો ક્રોધના આવેશમાં નંદુ પર ધસ્યો. પણ સમયસચકતા વાપરી નંદુ એક તરફ નમી ગઈ અને રતિયો જમીન પર પડકાડ્યો.

નંદુએ એને જોરથી લાત કકડાવી કાઢી.

‘બદમાશ...! પાછ...!’ વાઘણ જેવી વિક્રાળ બનેલી નંદુ રતિયાને લાતો પર લાતો લગાવવા માંડી.

તે જ વખતે દેવાની પાછળ દોડેલા નંદુના એ માણસો
ઢીલે મોંઢે પાછા આત્મા.

‘મારો આ જન્મશને’ નંદુએ તેમને જોતાં જ બરાડો
પાડ્યો.

અત્યારે એ મોંઘીને ભૂલી ગઇ હતી, ને રતિયા ઉપર જ
તમામ વેર લેવા આતુર બની હતી.

પરંતુ એની એ વેરવૃત્તિ અધૂરી જ રહી ગઇ. પોલિસ
ચોકી પર મોકલાવેલો માણસ બરાબર એ જ વખતે પોલિસ
અમલદાર સાથે આવી પહોંચ્યો.

અને રતિયો ઊભરી ગયો !

દેવા મોંઘીને લખને એક અવાવરુ ઘરમાં પેસી ગયો. ત્યાંનું એકાંત થણે દિવસે મળેલાં પતિ-પત્નીને સ્નેહી જનના હુંકારા હૈયા સમું ગમ્યું.

‘અહીં હમણાં કાઠ આવે એમ લાગતું નથી. ઘડીક નિરાંત કરી લખએ.’ દેવાએ કાળિયું ઉતારી બાણુ પર મૂકી એસતાં એસતાં કહ્યું.

‘તમે આટલા ઠા’ડા...’ મોંઘી દેવાની બાણુમાં એસીને બોલવા ગઇ, પણ એટલામાં જ દેવાએ એના મોંઢા પર હાથ દાબી દીધો.

‘એ બધી દુઃખની વાતો પછી થશે, અત્યારે તો થણે દહાડે મન્યાં છીએ’ કહેતાં, કહેતાં, દેવાએ પટલાણીનો હાથ પકડી પોતાની તરફ ખેંચી, અને એના દુઃખ, લુખ ને રૂદનથી શુષ્ક બની ગયેલા હોઠો પર એ ચાર ચુંબન ચોડી દીધાં.

‘કાણુ જાણુ આવતી કાલ કેવી થે ઊગે માટે આજનો આટલો લહાવો તો લઈએ.’

રએને કા’ક આવીને ઊભું રહે એવા ભયે મોંઘી આમ તેમ સાશંક ભાવે જોવા લાગી.

‘ડરવાનું કાંઈ કારણુ નથી. અહીં તો આપણું જ રાજ છે!’ ફરીથી દેવાએ મોંઘીને હેયા સરસી ચાંપી પ્રેમાવેશથી બીંસી નાખી.

પતિની હેયા ડાળે ઝૂલતી મોંઘીના ઘડી પહેલાંના શુષ્ક હોઠો પર રાતા ગુલાબની ખીલતી કળીઓ વેરાઈ ગઈ. રોષ રોધને થાકેલાં એનાં નેત્રોમાંથી એના હેયાના કસુંબલ રંગના ફવારા ઊડવા લાગ્યા.

દેવો અને મોંઘી આપોઆપ સાંપડેલી ક્ષણિક સુખની અપૂર્વ ક્ષણોની પૂરેપૂરી કીંમત વસૂલ કરવામાં જગતનું ભાન ભૂલી ગયાં!

પર્વતશા કદાવર અને વજ્ર જેવા મજબૂત દેવાના ખોળામાં સૂતેલી મોંઘી પ્રાણાધારમાં જગદાધારની કલ્પના કરતી એના મજબૂત પંજને રમાડી રહી હતી.

અધ ઊઘડયા પ્રભાત સમું મોંઘીનું યૌવન હજુ ધીરે ધીરે હમણાં જ ઊઘડતું હોય અને એના સિવાય જગતમાં અન્ય કશું જોવા લાયક ન હોય તેમ દેવો અનિમિષ નયને એની તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

સારુંજે જીવન અત્યારની ક્ષણુ એ ક્ષણોમાં જ જીવી દેવાનું હોય તેમ દેવો ઉત્સુક બની, ગગનનો પડછાયો સરિતા પર

નમે તે રીતે મોંઘીના મુખ તરફ ફરીથી નમ્યો, ત્યારે પુણ્યના સ્પર્શથી પાપ ચમકી ઊઠે તેમ ચમકતી મોંઘીએ દેવાના બે ખભા જોરથી પકડી રાખીને રડતાં રડતાં કહ્યું :

‘મને પેલા રતિયાએ...’

પણ દેવાએ એના મુખ પર હાથ દાળી દૃષ્ટ તેને આગળ બોલવા ન દીધી:

‘મારે એ કથુ‘યે હાંભળવું નથી...’

‘પણ પટલ, પાછળથી કહેશે...’

‘પટલાણી, તું ગમે તેવી હો, પણ મારે મન તો ગંગાના જેવી પવિતર હો. આ થોડા દા’ડામાં મેં દુનિયાં જોઈ અને એને ઓળખી છે. માણસ ભૂલ કરતું નથી, ભૂલ તો એનું... પણ અત્યારે મારે એવી વાતો કરવી નથી. હવે તો બસ તું ને હું...મારા નર્ધનનું બોવાયલું ધન તું તો...’

‘અને હમણાં સુધી હું નિરાધાર ને ઓશિયાળી હતી, પણ તમે મળ્યા ને મને જાણે આખી દનિયાંનો આધાર મળી ગયો. હવે મને કાંઈનો ડર નથી.’

‘જાણે આજે તો નવા જીવતરે મળ્યાં. યાદ છે આપણે પહેલ વહેલાં મળ્યાં ત્યારે...’

મોંઘી નવ પરિણીત નવોઢા માફક શરમાઈ ગઈ અને એની એ શરમ ને લજ્જાને દેવાની પડછંદ કાપાએ ઢાંકી દીધાં.

શમણાંની દુનિયામાંથી તેઓ જગ્યાં ત્યારે જ દેવાને સાચી દુનિયાનું જ્ઞાન થયું. એને માથે અનેક ગુન્હાઓ ઝૂમી રહ્યા હતા. પોલિસને થાપ આપીને તે નાસતો ફરતો હતો એટલે કાયમ તે પોલિસના હાથમાં ઝડપાઈ જવાના ભયમાં રહેતો.

‘આપણે હવે અહીંથી નાસી છૂટવું જોઈએ.’ તેણે મંબીર બનતાં કહ્યું.

‘કેમ ?’ મોંઘી હજી સ્વપ્નની દુનિયામાં જ હતી.

‘એ બધી લાંબી કથા છે. એક વખત અહીંથી દૂર ચાલ્યા જઈએ પછી તને માંડીને બધી વાત કહીશ. અત્યારે તો પોલિસના હાથમાંથી બચી જવાનું છે.’

મોંઘી દેવાને મુજે એની બધી વાતો સાંભળવા આતુર હતી. દેવો પણ પોતાના ગયા પછી મોંઘીને માથે થું થું વીત્યું તે જાણવા ઊત્સુક હતા.

પણ પોલિસનો ભય એને નિરાંતે વાતો કરવા દે તેમ નહોતો.

‘તું હમણાં અહીં જ બેસજે. હું જવાનો રસ્તો જાતી કાઢીને હાલ આવું છું.’

કહીને દેવો ઊઠ્યો. અને અવાવરુ મકાનમાંથી છટકવાનો રસ્તો શોધવા બીજા ખંડમાં ગયો.

મોંઘી લૂખી હતી; મારથી એનું શરીર ખૂબ જ કળતું હતું; પોતાના નારીત્વના અપમાનનું સ્મરણ એના માથામાં તપાવેલાં ઘોખંડના ડામની માફક સળગી રહ્યું હતું.

દેવો જરા નજર બહાર ગયો અને બિહામણા સ્વપ્નની માફક એ તમામ પ્રસંગો એને યાદ આવી ગયા. એથી એના હૈયામાં વેદનાની હોળીઓ ભડભડવા લાગી.

એકલી તે જમીન પર પડી ત્યારે એની આંખોમાંથી આંસુનું ચોમાસું વરસવા લાગ્યું.

દેવાએ આવીને એને ઢંઢોળીને જગાડી ત્યારે તે રડી રડીને લોથ થઇ ઊંઘી ગઇ હતી.

‘લે, આમાંથી ધરાઇને ખાઇ લે.’

દેવાએ મિઠાઈ અને ચવાણાનાં પડીકાં મૂકીને કહ્યું: ‘તું ભૂખી થઇ હોઇશ. મને પણ કંકડીને ભૂખ લાગી છે.’

‘ઓ ભગવાન, તેં શું ધાર્યું છે?’ મોંઘીએ એકા થઇને કહ્યું.

‘કહું છું કે તું ખધું કરજે, પણ ભગવાનનું નામ મારા હાંભળતાં ફરીથી ના બોલતી.’ દેવો ભગવાનના નામ માત્રથી ફફડી ઊઠ્યો.

‘તમે એવું ના બોલો. એ તો નોંધારાનો આધાર છે...’

‘મને હવે એનામાં આસ્થા રહી નથી.’

‘ભગવાને તો તમને અહીં મોકલ્યા ને હું ઊગરી ગઈ. જો તમે ના આવ્યા હોત તો મારું શું થાત? અને તમારો ને મારો મોં મેળોયે ક્યાંથી થયો હોત?’

‘હશે, હમણું તો ઝટ ઝટ આ ખાઇ લઇએ; પછી બીજી વાત. નહિ તો ભગવાનના રૂપમાં આંક પોલિસ આવી પહોંચશે અને ફરી પાછો આપણા મોંમેળો મુશ્કેલ થઇ જશે.’

મોંઘી દેવાની હૈયાગળે, આંખાંની ગળે ઝૂલતા આમ્ર ફળરૂપી ઝૂલ્લી રહી હતી, ત્યારે રતિયો નંદુની લાતો ખાઈ રહ્યો હતો. અને સમય સાધી મોંઘીને લઈને નાસી છૂટેલો દેવો દૂરના કોઈ અગ્નિયા ગામડાની નદીને કાંઠે આવેલા જીર્ણ શિવાલયમાં વિશ્રાંતી લઈ રહ્યો હતો, ત્યારે નંદુની ફરિયાદથી પકડાયેલો રતિયો કાચી જેલની ટ્રાટડીમાં હાથ પર માથું ટેકવીને ભવિષ્યની ચિંતામાં ફૂંચ્યો હતો.

મોહનપૂરથી સલામત છટકી શકાયું એથી દેવાના દિલમાં નવા હોશ આવ્યા હતા. તે જ્યાં સુધી એકલો હતો ત્યાં સુધી એને કશી ચિંતા ન હતી. એનામાં બહારવટિયાની આત્મશ્રદ્ધા જન્મી હતી. તેણે ભયને ફગાવી દીધો હતો. મોતને મૂઠીમાં રાખીને ફરતા મરજિવાઓની જમાતનો તે સાથી બન્યો હતો. એટલે તો મોહનપુર જેવા શહેરમાં આવી તેણે ટાળકી જમાવી હતી.

પણ મોંઘી સાથે આકસ્મિક સંબોગમાં મીલન થયું ત્યારથી એને સાથે રાખીને સાચવવાનો નવો જ પ્રશ્ન તેને માટે ઊભો થયો હતો.

મોંઘીની ખાતર જ એ બહારવટિયો અને ચોર બન્યો હતો. પણ મોંઘીની હાજરીમાં એવાં કામ કરવામાં એ હિલુપત બોતો હતો. પત્નીની સાથે એ ગ્રહસ્થાશ્રમી તરીકે જીવવા માગતો; હતો બહારવટિયા કે ચોર તરીકે નહિ.

એની ચિંતા દેવાના માથામાં અત્યારે ધૂમરીઓ લપ રહી હતી.

મોહનપુરથી નીકળતાં થોડું ઘણું ભાયું સાથે લીધું હતું તે ખાંધ, નદીનું પાણી પી શિવાલયમાં થાક ઉતારવા તેઓ આડે પડખે થયાં, પણ દેવાના મનને નિરાંત નહોતી. રસ્તામાં મોંઘીએ પોતાની વિતક વાતો વટક વટક કહી સંભળાવી હતી. એ વાતો ભયંકર નાગનું રૂપ લઇ એના માથામાં સળવળાટ કરતી ધુંકામ મારી રહી હતી.

દેવો મોંઘીની વાતોને યાદ કરતો તેમ તેમ એનું રામે-રામ ક્રોધથી સળગી ઊઠતું. નંદુ અને રતિયાએ એની જે દુર્દશા કરી હતી તે વાતો કહેતાં મોંઘી દૂઠવો મૂકીને રહી હતી એ પ્રસંગ ફરીથી ધૂમરી ખાંધને એના માથામાં સળવળી ઊઠ્યો, અને દેવો દાંત કચકચાવી બેઠો થયો.

‘મારાથી એમને એમ આગળ નહિ જવાય.’ એકાએક તે બોલી ઊઠ્યો. ‘આ બંધી વાતો તેં મને ત્યાં જ કહી હોત તો એ સાળા રતિયાને અને એ રાં...ને ત્યાંને ત્યાં જ ખંજર ફુલાવીને હું પૂરાં કરી નાખત...’

એ શબ્દોનો શિવાલયના ખાલી મકાનમાંથી એવો બીધણુ પડ્યો ઊઠ્યો કે તે સાંભળીને મોંઘી છળી ગઇ.

‘હું’ પાછો જઈશ, અને એ રતિયાને તો પૂરો જ કરી નાખીશ.’

ગુરસાની આગમાં ધુવાંધુવાં ચઢ દેવો, પાંજરામાં પૂરેલા ભૂખ્યા સિંહની માફક આમથી તેમ કરતો હતો.

કમે કરી એના દિલને શાતા વળતી નહોતી.

‘શાંત ?...આવી વાતો જાણ્યા પછી વેર લીધા વિના કોઈ મદદ શાંત શી રીતે થાય ?...એમ યાચ છે કે હાલને હાલ જઈ એમના દુકડે દુકડા કરી નાખું...’

‘એમને ભગવાન જોશે...એમને કીડા પડશે...એમનો નરકમાં વાસ થશે.’ મોંઘી રડતી, કકળતી, કરગરતી હતી.

‘વળી તેં ભગવાનને સંભાર્યો! કહું છું કે ભગવાન ઉપર ધતબાર ન ચૂક પણ તું માનતી નથી.’ નંદુ અને રતિયા પરનો દેવાનો ક્રોધ ભગવાન પર ઠલવાઈ રહ્યો.

‘પટલાણી—! ભગવાન કગવાનની વાતો મિથ્યા છે. જો ભગવાન હોત તો આપણને આટલું દુઃખ શા માટે પાડત ? આપણે કેાનું જગાડ્યું હતું ? મેં જિંદગીમાં ખીજની ખાયડીઓને હળી માના જેવી ગણી છે અને પારકું ધન પણ...હા હમણું હમણું મેં થોડી ચોરીઓ કરી, પણ તે ક્યારે ?...હું ખેડૂતનો દિકરો, રૂડા પટેલ જેવા હારા માણુહનો છોકરો. આજે મારે માર્યા માર્યા રખડવું થું કામ પડે ! મારે જહારવટિયો, ચોર

હું કામ બનવું પડે ? મને એ દશામાં કોણ મુકયો ?... છેલા શેડે અને ફેઝદારે જ ને ?... જો ભગવાન હોય તો ધમને વ્યમ જોતો નથી ? શહુકાર ને સરકાર મળીને જોડેને લુંટે, કચડે...! ભગવાન પણ ધમના ભેળો કાવતરાંમાં ભળે...'

‘પણ ભગવાન એમાં હું કરે ?’

‘વ્યમ તને હેરાન કરનાર એ નંદુડી ને રતિયો...એ પણ ભગવાનના નામના ભગતાણામાં આવાં કામાં કરે...ભગવાન હોય તો ધમને વ્યમ નથી જોતો ?’

દેવાના મુખમાંથી નીકળતા એ શબ્દો નહોતા પણ તે તો એના હૈયામાં ધબધબી રહેલા જવાલામુખીનો સળગતો લાવા જ વહી રહ્યો હતો.

‘બધો આપણા કરમનો વાંક !’ મોંઘીએ કપાળ પર હાથ પછાડી નિશ્વાસ મુક્યો.

‘કરમનો વાંક શા માટે કાઢજ ? વાંક માત્ર પેલા છેલી-આનો ! એને લીધે જ મારી ને તારી આ દશા થઇ. એ હજી જીવતો રહ્યો છે એ મને બહુ ખટકે છે. પણ તારી હાંમે જોડે છું ને હું ઢીલો પડી જઈ છું. તારે માથે તો દઃખના ડુંગરા જ ઢળી પડ્યા કે બીજું ?’

અને ત્યારે દેવાની ક્રોધથી સળગતી આંખો ભીની બની ગઈ.

‘તમે એમ કરો તો મારા હમ...’ મોંઘીએ દેવાનો હાથ એંચી ઘેસાડતાં કહ્યું.

‘તું એમ માનજ કે, મને આ બધું ગમતું હશે ? પાટી-

દારના દીકરાને આવું નાં હુએ હો.' દેવાનો આવેશ કંઈક શમ્યો ને જરા નરમ બન્યો અને મોંઘીની પાસે બેઠો.

‘તને આં બબર નથી? કોઈને કદી ઉપડતે હાદેય બોલ્યો ન’તો, કોઈ બેતર બેળાવી જ્યું હશે કે બીજું તુકસાન કરી જ્યું હશે ત્હોં મેં કદી કોઈની હાથે તકરાર કરી નથી.’

‘પટલ, નશીબ વાંકુ થાય ત્યારે ધમ જ થાય.’ મોંઘીએ આંખો લૂછતાં લૂછતાં કહ્યું.

‘ના, ના. નશીબને શું છે? જો એ લેલીયાએ, મને એટલો ટળવળાવ્યો નાં હોત ને તરત પૈસા આલ્યા હોત, તો આમાંનું કશું જ ન થાત. પણ એ વાણિયાને શરમ કે દયા નાં જ આયાં! આપણામાંથી એ કેટલુંયે કમાયો હશે પણ પૈસા-દાર કોઈની ઘડીનીયે નાં રાખે. આ બધું ધને લીધે જ થયું...’

દેવાને નજીકના ભૂતકાળનું સ્મરણ વીંછીના ડંખની માફક સાલવા લાગ્યું. તે બોલી શક્યો નહિ.

‘તમે એમ ના કરશો.’ પોતાના દુઃખને દાખી રાખી નાના છોકરાને કોઈ વડીલ હૈયા સરસો ચાંપી આશ્વાસન આપે, તે રીતે મોંઘીએ દેવાના માથાને પોતાના બોળામાં મૂકી, તેના વાળ પંપાળતાં પંપાળતાં કહ્યું.

‘મને મારે માટે નહિ પણ તારે માટે ખૂબ લાગી આવે છે. મારું તો ગમે તે થશે, પણ તારી કેવી સ્થિતિ થઈ? જો આવું બધું હોત તો...’

‘થવાનું તે થાય છે, મેં પણ તમને ફરીથી મોંઘું નહિ જ

બતાવવાનો અને આત્મહત્યા જ કરવાનો નિશ્ચય કયો હતો. એ મૃત્યા રતિયાનાં તોફાન પછી તમને શે મોંઢે મળું?...'

‘ત્યારે શું તું મને મળવાની આશા છોડી બેઠી નહોતી?’

‘ના. તમે તો પળે ને પળે મારી આગળ આવીને ઊભા જ રહેતા હતા. મારો અંતરઆત્મા સાક્ષી પૂરતો હતો કે, તમે મને મળશો જ. તમે ન મળ્યા હોત તો મૃત્યા પછી મારું હૈયું પણ બળત નહિ.’

‘હવે તો મૃત્યા માં થે ચ્યાં શાંતિ છે? કુંલુ બહુ મારું મોત કેવી રીતે થવાનું...’

‘એવી વાત ન કરશો.’ મોંઘીએ દેવાના મોં પર હાથ દાબી કહ્યું.

‘મોતથી તું હજી થે ડરે છે? ભલે, તું ડરે, તું ગમે તેમ પણ અસ્ત્રી છો, હું પણ એક વખત એનાથી કંપતો હતો, પણ હવે તો મેં એ ભય હંમેશને માટે છોડી દીધો છે. અને ભય રાખું તો થે હું વળે એમ છે? થયું તે તો થયું...’

‘હવે તમે ખીજી વાતો મૂકીને મને તમારી જ વાત કહો. મારે ખીજું કંઈ જ સાંભળવું નથી. હું તમારા વિતકની વાતો સાંભળવા માગું છું.’

દેવાએ નિશ્વાસ મૂક્યો : ‘પટલાણી, જીવનની વાતો અને જીવન એ જે જુદી જ વસ્તુઓ છે...’

એટલામાં બહાર કંઈક ખડખડાટ થયો અને ‘રજે ને પોલિસ હોય?’ એવા ભયથી દેવો શિવાલયની બહાર ગયો, ત્યારે એક

સસહું પ્રાણુ બચાવવા શિવાલયમાં દોડી આવ્યું અને એનો શિકાર કરવા તેની પાછળ દોડતું કાષ્ઠક હિંસક પ્રાણી દેવાનો પગરવ સાંભળી પાછું વળી ગયું.

માનવીથી ડરતું હોવા છતાં મરણભયના વધુ બિહામણા ડરથી સસહું શિવાલયમાં જ લપાઇ ગયું.

એને બતાવી મોંઘીએ દેવાને કહ્યું : ‘કાષ્ઠનો જીવ લેવો એના કરતાં કાષ્ઠનો જીવ બચાવવો એમાં વધારે પુણ્ય ખરું કે નહિ ?’

‘કાણુ બણુ !’ દેવાએ એ કાનો પર હાથ મૂકી કહ્યું. ‘મારાથી કશું હમણ શકાતું નથી. મારી બુધ્ધિ બહાર મારી ગઇ છે.’

દેવાને અને મોંઘીને ક્યાંયે આરામ મળતો નહોતો. અબ-
ણ્યા માનવીઓ વચ્ચે, પારકા પ્રદેશમાં દેવા જેવા નિરક્ષર
પરદેશીને કામમની મજૂરી પણ મેળવવી મુશ્કેલ થતી. એટલે
એક ગામથી બીજે ગામ એમને રખડવું પડતું.

આ દશામાં રખડતાં રવડતાં તેઓ રોજની આશાએ દિલ્હી
પહોંચી ગયા.

‘રાજધાનીનું’ શહેર છે એટલે કંઈક તો કામ મળી રહેશે’
એવી દેવાને હૈયાધારણ હતી. પરંતુ એ આશા પણ પૂરી
ફળી નહિ.

મોહનપૂરમાંથી થોડાક માલ મળેલો તેમાંથી અત્યાર સધી
તો જેમ તેમ કરીને નભાવ્યું, પણ દિલ્હીમાં આવ્યા પછી તો
ભૂખે મરવાની જ સ્થિતિ ઊભી થઈ.

દહેલવી ભાષા એક તો સમજાય નહિ અને અબણ્યા

શહેરના રસ્તાઓની ગતાગમ નહિ તેથી દેવાને મજૂરી મેળવવામાં અતિશય તકલીફ પડવા માંડી. જૂમરી મળી જાય ત્યારે પણ એને લોકો છેતરતા.

દેવાએ ગૂજરાતમાં રહે રહે, નાનપણમાં દિલ્હીના ઠગોની વાતો સાંભળી હતી, એટલે મોંઘીને તે મજૂરીએ જવા દેતો નહોતો.

પોલિસના ડરથી દેવાએ ગૂજરાતી પોશાક છોડી દીધો હતો. મોંઘી પણ ન છૂટકે દિલ્હી બાબુની દેહાતી સ્ત્રીઓ જેવો પોશાક પહેરતી હતી. એ સહુ કરતાં એમને વધારે વસતું લાગતું.

જ્યારે જ્યારે વાતો કરવા જેવી નિરાંત મળે ત્યારે એ નિશ્વાસ મૂકીને કહેતી: ‘દેશ છોડીએ પણ વેશ ન છોડીએ એવું આપણા ગૂજરાતમાં સહુ કહે છે, છતાં પ્રભુ બાણે કયા ભવના પાપે આપણે તો દેશ ને વેશ બન્ને છોડવાં પડ્યાં.’

મજૂરીમાં એ પૈસા મળ્યા હોય ત્યારે તો દેવો એ વાત સાંભળીને કહેતો: ‘જીવ હાથવવા માટે માનવીને ન કરવાના કામાં કરવાં પડે છે.’

પણ પૈસા ખૂટ્યા અને બેકાર દશા આવી ત્યારે તો દેવો ઘણી વખત ગુસ્સે થઈ જતો અને મોંઘી દેશ-વેશની વાત કરે ત્યારે ફફડી ઊઠીને સંભળાવી દેતો: ‘એ બધું મારે તારે જ વાસ્તે વેઠવું પડે છે. તું ન હોત તો હું અત્યારે મારા ગામમાં લહેર કરતો ન હોત ?’

દેવાનાં એ મહેણાં મોંઘીના હૈયાને વીંધી નાખતા. માનવી ના શબ્દોમાં બંદૂકની ગોળી કરતાં સહજ ગણી વધુ સંહારક

શક્તિ હોય છે. એ વાત બેકારી અને ત્રાસથી અવશ બનેલા દેવાથી સમજાતી નહોતી.

નિરાશ અને પરાજિત માનસ સહેલાઈથી ઉશ્કેરાઈ જાય છે. દિલ્હીમાં આવ્યા પછી દેવાની એવી જ મનોદશા બની ગઈ હતી.

મોહનપુર છોડ્યું ત્યારથી એણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે બહારવટું અને ચોરીને પાપના પોટલાની માફક નાખી જ દેવાં. છતાં હમણાં હમણાં તે ઘરમાં આવ્યા પછી બડબડતો :

“આ દુનિયા સારા માનવીઓની નથી, એની સામે થવા માટે કાં તો માનવીએ બહારવટિયા બનવું જોઈએ કે ગુંડા. ત્રીજો માર્ગ છે ભીખનો, પરંતુ ભિખારીઓને ય હવે તો કાંઈ ટુકડો નાખવું નથી અને હું પાટીદારનો દિકરો, મારાથી કંઈ ભીખ મંગાય ?”

દેવાના એ શબ્દો મોંઘી માટે સળગતા અંગારા સમા થઈ પડતા. પણ સ્ત્રી સુલભ ધીરજથી એ નીલકંઠે ઝેર પચાવ્યું તેમ સળગતા અંગારાય પચાવી જતી. અને જોળો પાથરીને તે દેવાને કહેતી: “એક વખત આટલા કડવા ફળ ચાખ્યા પછી ફરી પાછા એવા વિચારો કરશો, તો અચારે તો આટલાં દઃખ પડે છે. ને ભગવાન બાણે પછી તો શું થશે ?”

આખો દિવસ રવડી રખડીને એક સાંજે ખાલી હાથે આવેલા દેવાએ ફરી પાછી ચોરી કરવાની વાત કરી, ત્યારે મોંઘીએ ફરી એને જોળા પાથરીને કહ્યું: “બધું કરજો પણ એવું ના કરતા.”

ત્યારે તો દેવાએ એને ખૂબ પીટી નાખી.

“તું જ મને નડતી આવી છે ને હજી નડે છે.” એણે મારતાં મારતાં કહ્યું.

મોંઘીથી ન રહેવાયું એટલે તેણે રડતાં રડતાં કહી નાખ્યું: “હું જ જો નડતર રૂપ હોઉં તો મને મારી નાખો. એક વખત તમે જ મને બચાવી ને જીવનદાન આપ્યું હતું, એ જીવન ભલે તમારા સુખને માટે હોમાઈ જાય. મારી સાથે એક બીજા જીવની થે પછી તમને ચિંતા નહિ રહે.”

એ શબ્દો સાંભળી દેવાએ એને વધુ ધીબી નાખી અને દેવાની એ લાતોથી સગભાં મોંઘીને જ્યારે તાણુ આવવા માંડી ત્યારે દેવો નાકા પરના કલાલની દુકાનમાં બેઠો બેઠો જિંદગીમાં પહેલી વખત મનની શાંતિ અર્થે છાંટો પાણી લેતો હતો.

દેવાની બાજુની ઓરડીમાં કાશીના એક જુદો બ્રાહ્મણ અને એની ઘરડી સ્ત્રી રહેતાં હતાં, એમને દયા આવવાથી તેમણે મોંઘીની સારવાર કરી.

દેવાએ એમની સાથે પણ તે રાતે તો દાડના ઘેનમાં તકરાર કરી. પણ કાશીના પંડિતે બીજે દિવસે એને દાડ પીવા માટે ઠપકો આપ્યો ત્યારે દેવો શરમાયો અને “હવે ફરીથી એને અડકું તો પંડિતજીના પગના સોગન” એવી પ્રતિજ્ઞા પણ એણે લીધી.

દેવો દાડ પીને આવ્યો હતો એ વાત જાણી ત્યારથી જ મોંઘીએ તો રડી રડીને આંસુનાં હોજ ભરવા માંડ્યા હતા. એથી પંડિતજીને ઘણું જ લાગી આવ્યું હતું અને એમણે દેવાને થોડી ઘણી થે મજરી મળી રહે તેવી તજવીજ કરવા માંડી હતી.

મોંઘીની કશું દશા જોઈને તેમજ પંડિતજીની શિખામણથી કે થોડી ઘણી કમાણી તેમણે કરી આપી એથી પણ દેવો દાડની લતામાંથી બચી ગયો.

પંડિતજી પણ એની ચિંતા કરવા લાગ્યા હતા. એટલે ઘણું ખરું તે દેવાને પુરસદના વખતમાં પાસે બેસાડીને કહેતા : ‘આપુ, માનવજીવન જેવું પવિત્ર બીજું કંઈ જ નથી, પણ જ્યારે તેમાં વિકાર પેસે ત્યારે તેનાથી વિશેષ અપવિત્ર બીજું કંઈ રહેતું નથી. માણસ જ્યારે બનવર બનશે ત્યારે તે બનવરોયે શરમાશે. માટે માનવીએ તે જીત્તિઓ પર સંયમ રાખવો જોઈએ. સંયમ એટલે જ સાચી માનવતા એ ન ભૂલતાં ભાઈ! વ્યક્તિઓ પર સમાજ ટકે છે એટલે વ્યક્તિઓ જ્યારે અભદ્ર પ્રવૃત્તિઓ આદરે છે ત્યારે સમાજનો વિનાશ શરૂ થાય છે.’

પંડિતજીની એ બધી શિખામણીને દેવો પુરસદની વેળા વિતાડવાની વાતો ગણતો હતો. એક દિવસ તે એણે હસીને કહ્યું પણ ખરું કે, “પંડિતજી! આવા બધા વિચાર કરવા માટે પણ માનવી પાસે થોડાક પૈસા જોઈએ. ભૂખ્યાં પેટ માનવીના વિચારોને ય અટકાવી દે છે!”

પરંતુ પંડિતજી કાશીના હતા. દેવાથી ગાંજ્યા બધ તેવા નહોતા. એમણે તરત જ કહ્યું : “દેવો ભાઈ, પૈસો તે બેધારી તલવાર છે. તે પાસે હોય ત્યારે નશો ચડાવે છે ને ન હોય ત્યારે ભૂખે ટળવળાવે છે. માટે જ મહાપુરુષોએ વિવેકાવિવેકનું મહત્ત્વ આંક્યું છે ને ?”

છતાં નિર્ધનતા અને બેધારી દેવાને એ વિવેકાવિવેક વિશે ઝાઝો વિચાર કરવાની તક જ આપતાં નહોતાં.

એની ખટક મોંઘીના દિલમાં ડાંખ્યા જ કરતી.

દેવો નવી દિલ્હીમાં મજૂરી માટે જતો હતો, ત્યાંની મોટી મોટી મહેલાતો ને રિલ્ક્વિસિલ્ક્વિ જોઈ એણે પોતાના સાથીને સહજ ભાવે કહ્યું : “દોસ્ત, મહેલાતોમાં રહેતાં માનવીઓને આપણા

નેવા દઃખિયારા માનવીઓ આવડી મોટી રાજધાનીમાં રહેત હશે એની ખબર હશે ખરી?”

પેલાએ હસીને કહ્યું : “ભાઈ, તું સાવ અણબાણ લાગે છે. એવા લોકોએ તો ગરીબોની દુનિયા બનાવી હોય છે પોતાની મહેલાતોમાં વીજળીઓ ઝબ્કા લે એટલા સારુ તે એમણે એમની દુનિયાનું બધું ચે અંધારું ગરીબોની દુનિયામાં ધકેલી મેલ્યું હોય છે. તેથી તો દોસ્ત ગરીબોની દુનિયા કાળ હોય છે! પણ એ લોકો ય મહેલાતોમાં બેઠા બેઠા આપણાં ડરતા હોય છે હા!”

“આપણાથી એમને શીદ ડરવું પડે?”

“તને કશી જ ખબર નથી. આપણે એમની એ તમા તદખીરો બાણી જઈએ તો એમનાથી આપણને ભૂખ્યા માર માલમલિદા ઉડાવી ન શકાય તેથી.”

“તને આ બધી વાતોની ક્યાંથી ખબર પડી?”

“એક આદમી ઘણી વખત અમારી ભૂખડી મહોબતોમાં આવે છે. તે આવી આવી બહુ વાતો કરી જાય છે. તારે આવવું હોય તો આવજે, હું તને આગળથી કહી જઈશ.”

“ત્યારે આપણા નશીબમાં તો હમેશાં આની આ કાળ મજૂરી, ભૂખમરો ને દઃખ જ રહેવાનાં?”

“આપણે એ બધાં દુઃખને ધકેલી નાખી હળવા થઈ માટે તૈયાર થઈએ તો તો એ બધા ટળે, નહિ તો પૈસા દારોના બોબ નીચે કચડાઈ મરવાનું કાયમ જ રહે.”

દેવાએ નિસાસો મૂકી બોલે ઉપાડી ચાલવા માંડ્યું. પા એને સાથી તુરત એને પહોંચી મળ્યો. તેણે પૂછ્યું : “દેવ નિસાસો કેમ નાખ્યો?”

“આવી જ જિંદગી જીવવાની હોય તો એમાં શું સું છે ભાઈ?”

“દેવા, અત્યારે તો જીવનની મહેમાની આ મહેલાતોમાં
નારા માણે છે; આપણે તો મૃત્યુના મજૂર છીએ...”

“હું એ જ કહું છું ને! આવી રીતે જીવનભર દસરડા
ત્વા એના કરતાં તો આપઘાત કરવો સારો ભાઈ!” દેવાએ
યાળ પર વળેલો પરસેવો ફાટેલા ફાળિયાના છેડાથી લૂછતાં
છતાં કહ્યું.

“એમ નિરાશ બન્યે શું લાભ? તારેય બીબી, બચ્ચાં
શે ને?”

“છે ભાઈ. બીબી છે અને બચ્ચું આવવાનું છે. એક બચ્ચું
જીવું ત્યારે ખેડૂત મટી ચોર ને મજૂર બનવું પડ્યું તથા ઘર,
મ ને દેશ છોડવાં પડ્યાં. કાણ બાળે આ બીબું બચ્ચું
આવતાં શું થશે?”

‘દોસ્ત, મર્દ બન!’ સાથીએ પાસે આવી એનો ખભો
ખડીને કહ્યું. ‘કાલે જૂની દિલ્લી જોવા જઈશું ત્યાં ગંધ કાલ-
મહેલાતોની દશા જોએ ને? મહેલાતોમાંથી ખંડેરો ને ખંડેરો-
થી મહેલાતો એ તો દુનિયાનો નિયમ છે. એમાં તારા
વા મર્દો નિરાશ થશે તો શું ઔરતો નવી દુનિયા સરખા-
વાની હતી?’

‘ભાઈ, હું તો બાળે જીવન જ હારી ગયો છું.’

‘એ જ ખોટું. એવી કાયરતા જ માનવીને પાડે છે.
આપણે તો દોસ્ત આવતી કાલ ગરીબોની છે એ આશા પર
જીવે છીએ અને આજની દશામાં ગળડાવે રાખીએ છીએ.
જી આવી દશામાં કાયમ સળડવું નથી એટલું તો જરૂર હું
જાણું છું જ. આપણે નામર્દની માફક જીવવા માગતા નથી.’

બંને દોસ્તોની એ વાતો નજીકથી પસાર થતો એક
દુધી સાંભળી રહ્યો હતો. તેણે સાંજે દેવો ઘેર જવા
કેળ્યો ત્યારે એને હસીને બોલાવ્યો અને અતિ આગ્રહ સાથે
લટલમાં લઈ ગયો.

દેવો ઘેર આવ્યો ત્યારે એની આંખોમાં ઉત્સાહ અને વદન પર આશાવાદ તરવરી રહ્યાં હતાં. દિલ્હીમાં આવ્યા પછી વારંવાર એનો મિજબાજ બગડી જતો હતો અને ‘તારે જ લીધે મારી આવી દશા થઈ’ એમ કહીને મોંઘીની સામે તે શબ્દોના ગોળા છોડતો હતો. એટલે એને આનંદમાં જોઈ મોંઘીના દિલને આરામ થયો.

દેવો જ્યારે ઉશ્કરાઈને ઘેર આવ્યો હોય ત્યારે એના મિજબાજની માવજત કરવી તે કપરું કામ થઈ પડતું. એ ક્યારેક પાણીનો ઢોરો પછાડે તો ક્યારેક થાળી અફાળે. એટલે મોંઘી ગભરાઈ જતી અને ગભરાટને લીધે એકને બદલે બે ભૂલ કરી બેસતી.

એટલે નિરાંતે બેસીને સુખ દુઃખની વાતો કરવી અથવા તો સાજન સજની બની પ્રેમને હિંડોળે બેસી જરા તરા ઝૂલ્લી લેવું એ દેવાના ગરમ બની ગયેલા મિજબાજને લીધે દુર્લભ થઈ ગયું હતું.

એથી દેવાને ઉત્સાહમાં નેષ મોંઘીના હૈયાના છોડે આનંદ અને સંતોષની અનેક કળીઓ ખીલી ઊઠી.

ખાતાં ખાતાં દેવાએ વાત ઉપાડી : ‘તારો આ સાલ્વો કેટલો બધો ફાટી ગયો છે. હું ચે કેવો ? ઘરમાં રહેતો છતાં આજ સુધી એ નેષ પાણુ ના શક્યો ? કાલે જ હવે તો ખાસ્સા બે સાડલા લાવી દઉં, કેમ ખરું ને ?’

‘પાણુ પૈસા વના...હમણું મારે ચાલશે. આ તમારા ફાળિયા ને ચેપાડા હામું જીવો ને.’

એનુંય થઈ રેશ્યે. હવે દઃખના દા’ડા આથમવાના થ્યા છે, એટલે હો દારાં વાનાં થશે.’ કહીને દેવો હસ્યો.

જવાબમાં મોંઘીએ જીવનના ઉઘાડ સમું પ્રસન્ન સ્મિત કયું અને અનંતકાળ પછી અંતરના આગળા ઉઘાડીને હૈયું ખોલતી હોય તેમ એણે પ્રજયું : ‘પૈસાની સગવડ થઈ કે શું ?’

‘મળી ગયો છે એક હરિનો લાલ, એ ને હવે તો બસ તું તારે લહેર્યા કર!’

મોંઘી હોંશે હોંશે પ્રીતમને જમાડતી હતી ત્યારે કુમારિકાના પ્રફુલ્લ હાસ્યશી એના ચહેરા પર નવોત્સાહની ચાંદની રમી રહી હતી. પણુ પટેલનાં છેલ્લાં વચનો સાંભળીને એના હૈયામાં વળી ધ્રાસ્કો પડ્યો.

‘રજે ને પટલીઓ પાછો ચોરીને ચાળે ચડ્યો હોય, એ વના એકાએક પૈસાની છૂટ થાય શી રીતે ?’ તેના મનમાં ગડ ભાંગ થઈ રહી હતી.

દેવો ઉત્સાહમાં બોલ્યે જતો હતો : ‘‘પહેલું છોકરું તો બચારું કેવાં ચે પગલાંનું’ પાણુ...’’ ઇશ્કી જેવું હસી આંખ

હુલાળી પટલાણીના ભર્યા ભર્યા ઉદર તરફ આંગળી કરીને એણે કહ્યું, “આ વખતે આવતલ છેલ્લું હાથે જ નશીબદાર લાગે છે.”

“કંઈ આજે ખૂબ ચગ્યા દેખાઓ છો. પટલ, વળી પાછા ક્યાંક...”

“તને વહેમ ગયો!” દેવો વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યો. “એ ધંધો તો મોહનપુરમાં તું મળી ને મૂક્યો તે મૂક્યોજ. તારા હમ, અત્યાર સુધી આ દનિયાંનો જે અનુભવ થયો છે તે પરથી તો મને આજેય લાગે છે કે, ગરીબડાં રહી આવી મજૂરી કરવી તે કરતાં મારકણા માંટી બની ચોરી કે લુટફાટ કરવી બહુ મજબી! પણ એ ધંધો કરવો જ હોત તો આટઆટલાં દઃખ વેડત શીદ?”

“ત્યારે...?”

“એક આદમી આજે મળી જ્યોસે, એણે કાશી ને કલકત્તાની કાચે...અરે, મલકનું નામે ભૂલી જ્યો ને...છે એવું અટપટું તો...પણ મને ત્યાં ચલાનાં ખેતરોમાં નોકરી અપાવવાનું કહ્યું સે. હું હા પાડું એટલી જ વાર. પછી તો એ આગળથી પૈસા આપવા તૈયાર છે. પણ મેં તારી પૂછ્યા વાટ રાખી છે. તું હા ભણે એટલે બસ.”

દેવો ખૂબ ઉત્સાહમાં આવી ગયો હતો. પણ મોંઘીનો ઉત્સાહ ઓસરવા લાગ્યો હતો.

‘પટલ,’ ભાવિ વાણી ભાખતી હોય તેટલી ગંભીરતાથી તે બોલતી હતી. ‘પારકા મલકમાં રખડી રખડીને હવે તો ચાકી ગયાં. હજી બાકી છે તે વળી અહીંથીય આઘે અળપ્યા મલકમાં જવું છે? મારો તો અંતર આત્મા ના કહે છે. હવે આમ રખડતાં મારું રદિયું માનવું નથી.’

‘ત્યારે શું કરવું છે ?’

‘પાછા ગૂજરાતમાં જઈએ. ગમે તેવો તોયે આપણો મલક. આપણું ગામ, ઘર, કટંગ કબિલો, હાંમાં વહાલાં, બધું તો ત્યાં રહ્યું...’

‘અને મારે હાર કાંસીનું લાકડું કે જલમ હુધી દેશવટો ચે ત્યાં જ છે ને ? તું કહે તે કરું ?’ દેવાના અવાજમાં જરા તીખાશ હતી.

‘જનમની ભોમકા કુંને ના હાંભરે ?’

‘પણુ જો જાતે થઈને એ જનમની ભોમકા જકારો દેતી હોય તો પછી અબણી ભોમકામાં જીવવા કે મરવા જવું હું ખોટું ?’

મોંઘીને લાગ્યું કે આ શબ્દો દેવો જાતે બોલતો નથી પણુ એનું ભવિષ્ય બોલાવી રહ્યું છે. અને એના હૈયામાં કાળ પડી ! છતાં સ્ત્રીની ધીરજથી તે બોલી બીઠી : ‘મરે આપણા દશમન, લગવાન તમારું આયણું હો વરહતું કરે.’

‘પટલાણી, તું તો હજી ભોળી જ રહી. આપણા દશમન તો એ...મલકમાં બેઠા બેઠા લહેર્યો કરે છે અને લગવાન પણુ ઇમના ભેજો ગલગલિયાં કરતો હશે.’

‘લગવાનને એવું કાંઈ કહો તો તમને મારા હમ. એ તો નોંધારનો આધાર છે. મારી વહારે તમને ઇણુ જ મોકલ્યા’તા, નકર કુણુ જણુ મારું હુ’ચે થ્યું હોત. હશે, તમારી મરજી એવી હશે તો આપણુ અબણ્યા મલકમાં જઈશું બસ્ય !’ કહીને મોંઘીએ માતા બાળકને રમતું મૂકે એમ મોં પર રિમતને રમતું મૂકી દીધું.

ઘણા સમય પછી એ રાત્રિ એમણે જીવનના ઉલ્લાસમાં ગાળી.

લખત ઉપર અંગૂઠો ચાંપી આપવાનું કહીને તે દહાડે દેવો બહાર નીકળ્યો.

અને મોંઘી ભીડના સમયના માર્ગદર્શક જેવા પડોશના પંડિતજી પાસે ગયો.

મનની કંઈક મૂંઝવણ ઓછી કરવી હોય તો જ મોંઘી એમને ત્યાં જતી એટલે પંડિતજીએ તેને જોતાં જ કહ્યું: ‘આવ બહેન, બેસ, અરે જો તો..., આ મોંઘી બહેન આવી છે. કામ હોય તો પછી કરજો: એની પાસે તો આવ.’ કહીને પંડિતજીએ પત્નીને ય બોલાવી.

‘પંડિતજી, ચહાના ખેતરો કાશીમાં હશે કે કલકત્તામાં?’

મોંઘીને મુખેથી ચહાના બગીચાનો ઉલ્લેખ થતો સાંભળીને પંડિતજી ઘણી વાત સમજી ગયા.

‘કેમ, આજે કંઈ ચહાના બગીચા સંભારવા પડ્યા?’

‘અમરતું જ...’

‘એ તો આસામમાં છે.’

‘એ મલક કેટલે હશે?’

‘અહીંથી સેંકડો કોસ દૂર છે. બહુ ગરીબાઈ છે ત્યાં તો અને ચહાના બગીચાઓ ગોરા લોકની માલેકીના હોય છે. એમાં જેઓ મજૂરી કરે છે તેઓ તો બિચારા જીવતા નર્કમાં જ સડે છે!’

‘તમને ક્યાંથી ખબર, પંડિતજી!’

‘અરે ભાઈ, આટલાં વરસ કંઈ અમસ્તાં તો નથી કાઢ્યાં ને ? વિશ્વેશ્વરની કૃપાથી મને પણ દુનિયાનો અનુભવ છે. અમારા જ ગામના એક માણસને બગીચાવાળાઓની મુકાદમી કરનાર માનવી લઈ ગયો હતો. તેણે બધી વાતો કરેલી.’

‘તે એ લોકોને ભોળવીને શું કામ લઈ જતા હશે ?’

‘નહિ તો બાણી બૂજીને એ રૌ રૌ નર્કમાં પડવા કાણુ જાય ? ત્યાં તો ગુલામી કરવી પડે છે ! માનવીને ઢોર કરતાં જે નપાવટ ગણવામાં આવે છે ! મારપીટ પણ ગજબની ને બાઈ માણસની તો આબરૂનીયે સલામતી નહિ ! કાનોકાન સાંભળેલી વાત કહું છું. જો જે બહેન દેવાને કાઈ ફસાવે નહિ આ તો દિલ્હી છે દિલ્હી ! અહીં તો એવા લોકો ઘણા ફરે છે.’

પંડિતજીની એ બધી બિહામણી વાતો સાંભળીને જ મોંઘીના મોતીઆ મરી ગયા.

‘માન ન માન પણ દેવો જરૂર ફસાયો હોવો જોઈએ. નહિ તો તને બીજું કંઈ નહિ ને ચલાનાં ખેતરોની વાત કયાંથી સૂઝે ?’

મોંઘીની આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. એણે કહ્યું : ‘પંડિતજી, આજે તો એ લખત કરવાના છે. એમને તમે સમજાવો ને અમને આફતમાંથી બચાવી દો.’

પછી તો એની આંખોમાંથી આંસુની ધારા જ વહેવા લાગી.

‘ખેટી, તું ચિંતા ન કર. હું મારાથી બનતું કરીશ.’ પંડિતજીએ એને આશ્વાસન આપ્યું. છતાં એનો અંતરાત્મા માનતો નહોતો.

હસતો ને ધસતો દેવો ખીસામાં પૈસા મૂકીને ઘેર આવ્યો, ત્યારે ગીરમીટિયા મન્વરોના દલાલે એની સામે મૂકેલા કાગળમાં તેણે ડાબા અંગૂઠાનું નિશાન કરી આપ્યું હતું. દેવાને ખબર નહોતી કે એની નિર્ધનતા એને બીધણુ ગુલામીમાં ધકેલી રહી હતી. ગીરમીટિયા દલાલે એની આગળ માયાવી સ્વર્ગ ખડું કરી દીધું હતું અને એ માયાબળમાં ફસી દેવો પેટની પંચાતને હંમેશને માટે દફનાવી દીધાનાં શમણાંની સૃષ્ટિમાં ઊડતો હતો !

ઘરમાં આવીને એણે કપડાનું પડીકું મોંઘીને આપ્યું. અને મિઠાઈના પડીકા પરનો દોરો છોડવા માંડ્યો.

એ દોરો જેમ જેમ ઉકલતો જતો હતો તેમ તેમ મોંઘીના હૈયા પર ભાવિ યાતનાઓની કલ્પનાના દોર વીંટાતા જતા હતા.

‘જો તો ખરી, તારે સારું કેવા સાડલા લાવ્યો છું.’ દેવો આતુર ભાવે કહી રહ્યો હતો.

પણ મોંઘીને એ પડીકામાં પોતાના ભાવિ સુખને ડસવા ફણા ચડાવી એકેલા કાળા નાગની કલ્પના થતી હતી.

એણે પડીકું બાજુ પર મૂકી ધીરેથી કહ્યું: ‘આપણે પાછા દેશમાં જઈએ તો ? આપણી ધરતી બધું સાદ પાડી રહી હોય એમ મને લાગે છે.’

‘પણ હવે કેમ જાને ?’ હું તો લખત પર અંગૂઠો જાપીને આવ્યો છું.’

‘પટલ, તમારે પગે પડું, તમે અબણી લોમકામાં જવાનું માંડી વાળો. આપણે લોમકા માતાનાં છોરું, ધરતીનું ધાવણ ધાવેલા. આપણને મજૂરી નહિ સહે...’

‘ત્યારે શું શેઠાઈ સદશે ? તું આ શું કરી રહી છે ? તારે મને ફાંસીએ ચડાવેલો છે ?’ દેવો હવે આકળો થયો. પોતાના ઉત્સાહમાં ધરતું બૈરું થઇને ભાગ ન પડાવે એ તેને ભરમના ધા જેવું વસમું લાગ્યું.

‘મારો આતમા કહે છે કે આ દેશવટો ભૂંડો છે.’

‘અને ચૂજરાતમાં તો મારે માટે દેશવટો ને દેહપટો ડાચાં ફાડીને બેઠાં છે. મારે માટે તો પોતાની લોમકા પારકી થઇ બેઠી છે ! તારે મારો ભોગ લેવો છે ?’

‘પ-ટ-લ-! આવાં આકરાં વેણ નાં કાઢો. મારું તો હયું હાથ નથી રહેતું. લોકો કે’ છે કે ત્યાં તો બાયડીઓની આખર હચવાતી નથી ને એક વખત મજૂર અંદર પેટો એટલે એ જીવતો બહાર નીકળી શકતો નથી.’

‘તને એવું કાણુ કહ્યું. ત્યાં તો સરગનાં સુખ છે. કેવાં રૂપાળાં ઘર, માંદાં પડીએ તો દવાખાનાં, સુવાવડી બાયડીઓ માટે દાયણો, નાનાં છોકરાં માટે રમકડાં, મોટાં માટે નિશાળો ને એવું તો કેટલું ચે બધું તૈયાર છે. મને પેલાએ કહ્યું તે જોડું ? હું જુડો ને તને ભરમાવનારા હાથના અવતાર ?’

‘પ-ટ-લ! એ તો બધું પેલા માયાવી મૃગલા જેવું. સતી સીતા માતાને ય ક્યાં લોળવીને ફસાવ્યાં નહોતાં. હજુ મારું કહ્યું માનો. આપણે બીજે ક્યાંક મજૂરી કરી ખાઈશું, પણ આમાં તો ક્યાંક આપણાં બેનાંય મોત થશે.’

‘મોત તો તું આવી તે દા’ડાથી જ કરમે લખાવીને આવી છે જ. હવે ધનો શો કર બતાવે છે?’ કહેતાં કહેતાં દેવાએ મિઠાઈનું પડીકું પછાડ્યું ને એમાંની મિઠાઈ વેરણુ છેરણુ થઈ ગઈ.

એ જોઈ મોંઘીથી ફૂલો મુકાઈ ગયો.

‘રાં...! અત્યારથી જ તારા ધણીનું મોં વાળવા બેઠી?’

પંડિતજી વારવા આવ્યા ત્યારે દેવાએ એમનું અપમાન કર્યું અને ‘પારકી બાયડીઓને બાંહેરીને ભૂત કરો છો’ કહી એમને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યા.

જતાં જતાં કાશીના એ પંડિતજીએ કહ્યું: ‘શ્રમ! તું કાઈનું કહ્યું માનતો નથી. પણ યાદ રાખજે કે તું જ્યાં જવા તૈયાર થયો છે ત્યાં તને બીજું કાંઈ નહિ પણ તારો કાળ લઈ જાય છે. આજે મારું અપમાન કરે છે, પણ હું કાશીનો બ્રાહ્મણ છું અને કહુ છું કે તારું જીવન જ થવા બેઠું છે. ત્યાં જ્યારે

તારી દુર્દશા થશે ત્યારે જ તું મને યાદ કરીશ. પણ ત્યારે તારું સર્વસ્વ હણાઈ ગયું હશે.’

એ આખો દિવસ રોકકળમાં જ વીત્યો.

ખીજે દિવસે તો સવારમાં જ પેલા દલાલે, ખીજ મજૂરોની સાથે દેવાની એ ટિકિટો કપાવી એમને ગાડીમાં બેસાડી દીધાં.

હોડતી ગાડીના ડબ્બામાંથી કોઇએ કહ્યું : ‘આ સામે દેખાય તે પાણીપત : મહાભારતનું એ જ કુરુક્ષેત્ર.’

એ વખતે જીવનના કુરુક્ષેત્રમાં હોમાવા, અબણી ભોમકા તરફ ગાડી સાથે ઘસડાઇ રહેલી મોંઘી, અડસ્ટ ગૂજરાતની દિશા તરફ જોઈ રહી હતી. એના હૈયામાં ત્યારે ધોમ વૈશાખ ધીખતો હતો. બન્ને આંખોમાંથી શ્રાવણ ને ભાદરવો વરસી રહ્યા હતા. અને મનમાં ને મનમાં તે જનમની ભોમકાને છેલ્લી વખત વિનવી રહી હતી : ‘ભોમકા માતા, હું તો અબણી ભોમકા તરફ ઘસડાઇ રહી છું. ત્યાંથી કદી પાછી ન આવું તો તારાં આ દીકરા દીકરીના છેલ્લા રામરામ માની લેજો...!’

મોંઘીના ગળાને કોઇ ભચડી રહ્યું હોય તેમ એ ગુંગળાઇ ગઈ અને એનાથી હૂંફો મુકાબ ગયો.

દોડતી ગાડીના લોખંડી ખડખડાટમાં મોંઘીના રૂદનનો અવાજ દબાઈ ગયો. એને આશ્વાસન આપનારું કંઈ નહોતું. માત્ર દેવાની કરડી આંખોમાં સળગી રહેલા બે અંગારા એના હૃદયને ડામી રહ્યા હતા.

સંપૂર્ણ.

વિશાલબા (પ્રેમત્રિશુલની નવલકથા)	૨-૮-
કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર એમનું	
જીવન અને કવન	૨-૮-
સમાજવાદ અને સહકારદ્વારા સર્વોદય	૨-૦-
વૈજ્ઞાનિક સમાજવાદ	૨-૦-
શ્રી દેવી (બાંકીમબાણુ)	૩-૦-
હું ને મારી બા (સુશીલ)	૦-૧૨-
પ્રભાતના રંગ (વિજયરાય વૈવ)	૨-૪-
કુલ લક્ષ્મીકમળા (બાંગાળી નવલકથા)	૧-૪-
દ્રષ્ટાંત શતક	૧-૨-
આસરા (ધનુલાલ ગાંધી)	૧-૦-
આલબેલ (કરસનદાસ માણિક)	૧-૮-
મહોબતને માંગવે ,,	૧-૦-
સંસાર વિષલય (કેશવ ક. શેઠ)	૧-૦-
અધુરું અંધ	૦-૧૨-
ધન્યાની આગ	૧-૦-
પોડશી	૧-૦-
વીકરેલી ગાય (ભગીરદાર વિ.)	૧-૦-
લીલાદેવી	૨-૮-
શૃંગાર ત્રિવેણી	૧-૪-
સ્વાતિ	૧-૮-
મુકુલ	૧-૦-
રસિયો જીવ (સૌજન્ય)	૩-૮-
દીલનાં ડાંખ (નવલકથા)	૨-૮-
નિન્દગીના ખેલ (પનાલાલ પટેલ)	૨-૮-
ભારતીય સ્વરાજ્ય	૪-૮-
ખેડાની લડત (ગાંધીજી)	૦-૮-
અસહકાર ,,	૨-૮-
મારો જીવનો અનુભવ (ગાંધીજી)	૧-૮-
અન્ય દેશોમાં અસહકાર	૦-૬-
રાષ્ટ્ર ગીતો	૧-૦-૦
સ્વરાજ્યની શરૂઆત (નવલકથા)	૨-૮-

નવું સ્વદિવ્ય

સમન સાધના

હિન્દીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	સુરમા
હડીકાં દરોનાં ઉપચારો	દેસવટો
મહાશયોની યુધ્ધ સંજ્ઞા	અપર્ણા
વિશ્વસ્થાદિત્યની વાર્તાઓ	નારસદાસ
ક્રાંતિની આજ્ઞા	ગોહ
પરાજિત પ્રેમ	આશ્રપાલી
કવિવર દાગોર	નયના
સમાજવાદ	વિશાલબા
વિશ્વયુદ્ધને પગલેપગલે	ભતીય રોગો
પુરુષાર્થની પ્રતિભાઓ	દીક્ષના રાખ
વૈજ્ઞાનિક સમાજવાદ	સોધને અંતે

નૂતન કામવિજ્ઞાન

આજે જ વસાવીને વાંચો

સી. શાંતિલાલની દુર્ગ પુસ્તકાલય

જુકસેલસં પ્રિવેલસં ★ ૮૬, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

